

Broek
Pru.
93
54.2

Br. No. 4-394

MIJNE ERVARING

VAN

ATJEH

DOOR

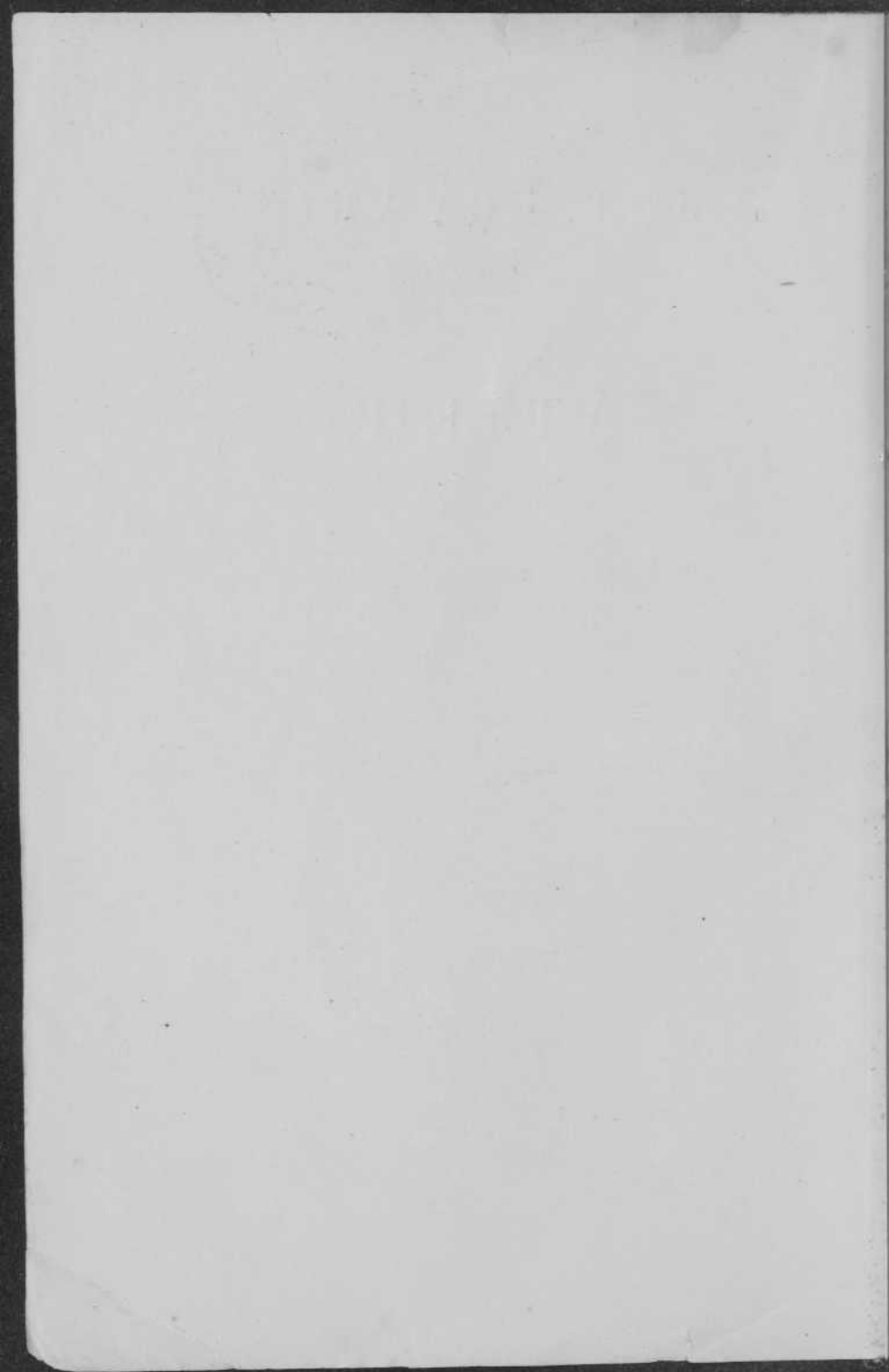
A. PRUIJS VAN DER HOEVEN

'S-GRAVENHAGE

GEER. BELINFANTE.

1886

1914

Boek.
Prat.
73-54.2

MIJNE ERVARING

ATJEH

DOOR

A. PRULJS VAN DER HOEVEN

'S-GRAVENHAGE
GEBR. BELINFANTE
1886

14 0000 0164 9346

18N 176584

I speak not to disprove what Brutus spoke,
But here I am to speak what I do know.

SHAKESPEARE

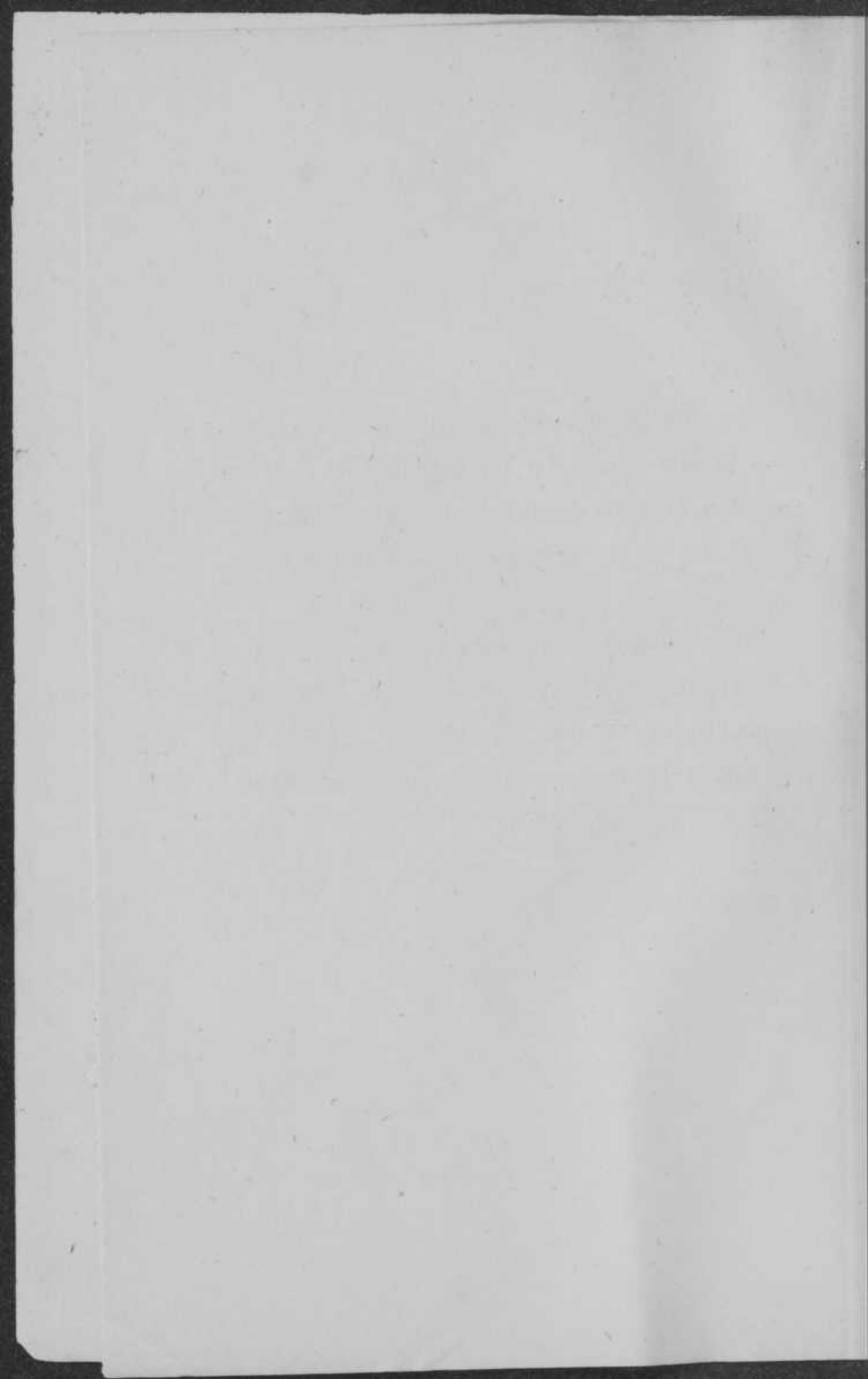
Jul. Cæs. III. sc. 2.

Niet de begeerte om het Atjeh-strijdperk te betreden — mijn zwijgen tot heden bewijst dit — maar plichtbesef om den weg te helpen vinden tot oplossing van het voor ons gezag en onze finantiën nadeelige Atjeh-vraagstuk, drong mij tot schrijven.

Door vechtende partijen telkens versperd, wordt die weg met afsluiting bedreigd. Geen strijd, maar getuigenis kan hem zichtbaar maken.

Deze af te leggen is mijne bedoeling; daartoe wensch ik mij te beperken.

April 1886.

MIJNE ERVARING VAN ATJEH.

INLEIDING.

Het noordelijk gedeelte van Sumatra, uitmakende het vroegere sultanaat Atjeh en onderhoorigheden, bestaat uit Groot Atjeh, de Noord- en Oostkust, de Westkust en het in het centrum gelegen hoogland, bewoond door Gajoes en Battaks.

Groot Atjeh is eene driehoekige vallei, waarvan de basis door de zee bespoeld wordt, aan de beide andere zijden ingesloten door een kalksteenachtig, met gras en laag struikgewas begroeid gebergte. In het midden loopt de Atjeh-rivier, die, jaarlijks eenige malen uit hare oevers tredende, wijd en zijd den grond met vruchtbaarmakend slib bedekt. Hier en daar verheffen zich heuveltoppen (tjots), meerendeels echter is het terrein effen, zacht glooiende naar den voet van het gebergte, waar, over het algemeen, de grond moerassig is; het spreekt van zelve, dat ook elders hier en daar in lagere gedeelten moerassen worden aangetroffen.

Vóór onze komst was de gansche sterk bevolkte vlakte bebouwd, getuige het goed aangelegde sawahnet, slechts afgebroken door de kampongstrooken, gevuld met allerhande vrucht-

boomen, die de erven en akkers omgeven, waarop weleer kostbare, goed getimmerde, vaak door snijwerk kunstig versierde woningen stonden.

De keel van de vallei waar de Atjeh-rivier binnenstroomt, staat in verbinding met een door heuvels en vlakten afgewisseld terrein, de scheiding vormende tusschen het westelijk en oostelijk gebergte, waarover de paden gelegen zijn, loopende over Selimoen naar de bovenstreken van Gighen, o. a. naar Kemala, alsmede naar Pedir.

Het gebergte, dat de vallei van Groot Atjeh omsluit, is niet voor duurzame bewoning geschikt, (1) Slechts in enkele tijden van het jaar worden hier en daar op de hellingen ladangs aangelegd; maar het belemmert daarom toch niet de verbinding binnen 's lands van Groot Atjeh met Oost- en Westkust; talrijke paden loopen er in verschillende richting overheen, paden voor den ongeoeffenden reiziger niet bruikbaar, maar wel voor den vluggen, geharden inlander.

De reede van Groot Atjeh, vroeger vóór de monding van de Atjeh-rivier, thans vóór Olehleh, is tamelijk goed; de ondervinding heeft geleerd, dat de moessonvrees ietwat overdreven was. De ten Westen gelegen baai Kroeng-Raba aan het einde der vallei van Beradin in de IV moekims gelegen, is weinig bruikbaar en wordt ook zelden

(1) De wel eens geopperde meening, dat de bevolking uit Groot-Atjeh verdreven, naar het *gebergte* zou terugtrekken, is dus minder juist.

voor de scheepvaart gebruikt; de ligplaats is niet veilig, de landing door hooge deining meestal te bezwaarlijk. De Noord-Oostelijke baai Kroeng Rajja biedt een betere ligplaats aan, maar is door het gebergte dat er achter ligt van de Atjeh-vallei gescheiden.

Groot Atjeh werd verdeeld in de Mesdjid-Raja, het sultans terrein, nagenoeg hetzelfde dat thans binnen onze postenlinie gelegen is, en de drie sagis (1) of daar omheen liggende landschappen; de vlakken om den driehoek, zijnde de XXVI, XXV en XXII moekims, ieder beheerd door een panglima sagi, de machtige leenheeren, die met eenige hoofden in Mesdjid-Raja de sultans verkozen, soms ook afzetten of hun macht weerstreefden. Iedere sagi was verdeeld in hoeloebalangs- schappen of gemeenten, een gemeenschappelijke moskee bezittende, bestuurd door hoeloebalangs of door imams; soms door een hoofd, die beide waardigheden in zich vereenigde, wederom onderverdeeld in gehuchten of kampons onder ketjiqs.

Niet alleen de bewoners der verschillende sagis, maar ook die der hoeloebalangs- schappen in dezelfde sagi verkeerden weinig onderling, stonden dikwerf vijandig tegenover elkander; niet zeldzaam is het Atjehers aan te treffen, die buiten hun gemeente komende, met paden en toegangen, tot andere voerende, onbekend blijken te zijn en toch

(1) Tiga (drie) sagi beteekent driehoek.

is het geheele terrein van Groot Atjeh niet zeer uitgestrekt.

In de met hoog geboomte begroeide kampongstrook stonden de huizen, familiegewijze afgezonderd, elk op zich zelf. Met stevige heggen waren de erven en akkers omgeven; de daar langs loopende paden vormden voor den daar binnen komenden vreemdeling een waar doolhof.

De huizen, op hooge palen gebouwd, met eene steile trap, waarover 's nachts een aan het boven-eind met ketting en slot bevestigd dek werd geslagen om het opklimmen te beletten, waren van stevige ramen en deuren voorzien; alles duidde aan, dat de veiligheid veel te wenschen overliet.

In de weinige kampongs, door de oorlogsfakkels gespaard, kan men nog zien hoe ook vroeger, vóór onze komst in Groot Atjeh onder het sultansbestuur, iedereen er op bedacht moest zijn lijf en goed te beschermen tegen steeds te verwachten roofoanvallen.

In de afdeeling Mesdjid-Raja stond de kraton, eene versterkte plaats, waarin de sultan binnen een afzonderlijk reduit, door zijn Afrikaansche lijfwacht verdedigd, woonde. Het andere gedeelte werd door Atjehers, aan het hof verbonden, bewoond; daarbuiten waren de wijken deels door Atjehers, deels door vreemdelingen, Chineezers en Indiërs, bevolkt, zooals de namen Penajoeng, Pakan-Atjeh, Panteh-Perah, Gedah, Panteh-ri (Panteti) enz. aanduiden.

Langs de grenzen van het gebied waren de kampongs bestuurd door de kawals of terreinbewakers, namelijk de hoofden van Daroï, Ketapandoca, Lamsajon, Longbata, Pagaraijer, de panglima prang van Lamgoegoeb, de iman van Tjadé, de panglima van Oleh-Karing en de toekoe Kerkoen van de III moekims. De panglima Mesdjid-Raja moest het algemeen politietoezicht houden binnen het gebied; de hoeloebalang van Merassa, in rang gelijk met een panglima sagi, het Westelijk gedeelte en het strand tot aan de Atjeh-rivier beschermen; de toekoe kadli Malikoel Adil stond aan het hoofd der geestelijkheid en de sjabandar was belast met de maritime en handelsaangelegenheden en de inning van de in- en uitvoerrechten.

Tot de zoogenaamde tanah radja, grond van den vorst, behoorden nog de landschappen Lepong en Lohong op de Westkust, een strook langs den linkeroever van de Atjeh-rivier tot voorbij Anagaloeëng, een gedeelte bij Indrapoerie; voorts de VII moekims Pedir, het terrein aan de monding der Pedir-rivier, met inbegrip van de kampong Lang en in Gighen Lala en Boesoet en het grondgebied van den iman van Gighen. Buitendien waren er nog tanah waqaf door hoeloebalangs van den sultan bestuurd op de Noord-Oostkust, namelijk Kloempangdoca, Tjoenda, Bajoe en Nizam, die in opdracht hadden Passangan in bedwang te houden. De radja van Merdoe was panglima prang

en moest te Samalanga een oog in het zeil houden; de maharadja van Telok-Semawé was wazir van den sultan om de hassil van de Oostkust te innen en de hoeloebalang van Melaboe was op de Westkust, met den titel van radja Setia, bestemd om daar 's vorsten belangen te steunen.

De eilanden aan de Noordpunt gelegen behooren tot Groot Atjeh; de voornaamste zijn Poeloe Bras, staande onder het beheer van toekoe Niaq Mohamad van Merassa en Poeloe-Waij door toekoe Daoud, een hoofd van de XXVI moekims, in bezit genomen.

De geschiedenis van het ontstaan van verreweg de meeste staten op de kust van Atjeh is de volgende.

Gelukzoekers van Groot Atjeh, of van elders afkomstig, kregen van de Atjehsche vorsten vergunning, na aanbieding van een geschenk als hommage en belofte van betaling eener belasting van het te verkrijgen produkt, een zekere uitgebreidheid gronds aan of nabij de kust, waar zich eene rivier of kreek bevond, te ontginnen.

Die vergunning was noodig, want als beginsel gold, dat alle woeste gronden in Atjeh het eigendom van den sultan waren. Eenmaal in het bezit van een *tjap sembilan* van den sultan, het geschrift waarin de rechten en verplichtingen van den ontginner omschreven waren, trachtte deze arbeiders te verkrijgen om het bosch uit te kappen en peper of penangtuinen aan te leggen, van elders

Klingaleezen, Maleijers en zelfs Chineezzen te lokken, om zich als handelaren te vestigen op de gedeel of markt, door hem gebouwd in de nabijheid van zijne versterkte hoofdvestiging aan de monding van het door hem uitgekozen riviértje, ten einde op die wijze zijne bezitting produktief te maken door het heffen van in- en uitvoerrechten op producten, handelsgoederen en opium. Hij zelf omringde zich van eenige gewapende volgelingen, om zijn gezag te handhaven en zich tegen ijverzuchtige bureu te verdedigen. De planters, die onder hunne ketoehas of pachters zich op zijne onderneming kwamen vestigen, kregen het vruchtgebruik van den grond met het recht van beschikking over hunne aanplant, maar moesten van het produkt een zeker recht betalen, dat echter niet direkt van hen, maar van de opkooers en afschepers werd geheven en met den inkoopsprijs werd verrekend. In den regel werd door tusschenkomst van de ketoehas aan de planters een voorschot, hoofdzakelijk in gereedschappen, katoenen goederen en opium uitbetaald, waardoor een soort pandelingschap ontstond, waarbij én het hoofd der onderneming én de vrije handelaren, daarop gevestigd, belang hadden.

Uit den aard der zaak waren de wettige erfenamen van den ondernemer, die al spoedig een titel wist te verkrijgen en zich als voornaam hoofd deed gelden, zijne opvolgers. Onderlinge twisten, oorlogen met naijverige bureu, inmenging

van den sultan of zijne gemachtigden, tengevolge van ingeroepen en verleende hulp, brachten in die verhouding dikwijls veranderingen; vandaar het verschijnsel dat in de meeste van de aldus ontstane staatjes dikwerf verschillen voorkomen omtrent het recht op de inning van de inkomsten. Zoo zijn er ook in den loop der tijden bondgenootschappen ontstaan tusschen verschillende hoofden onderling, hetzij tot verdediging van rechten tegen machtig geworden naburen, of voor zoover de op een afstand van een voor den handel gunstig gelegen riviermonding betreft, om zich een aandeel in de belasting op in- en uitvoer te verzekeren.

De voornaamste dezer federatiën zijn die van Pedir en Gighen op de noordkust, waarin, behalve de bovenlandsche hoeloebalangschappen, begrepen zijn de staatjes Ajer-Leboe, Endjoeng en Panteh-radja. De hoofden dezer kuststaten, hoe machtig ook enkelen daarvan in den loop der tijden zijn geworden, naarmate het gezag van de Atjehsche sultans verminderde, hebben zich nimmer van dat gezag geheel onafhankelijk gemaakt. Bij onze komst in 1873 behoorden ze allen nog tot de onderhoorigheden van Groot Atjeh, erkenden ze allen nog de souvereiniteit des sultans.

Vele hoofden van de kuststaten zijn vreemdelingen. Zoo is de radja van Samalanga van Boegineesche, die van Edi van Klingaleesche, zijn

vele hoofden van de Westkust van Maleische afkomst. Deze soort hoofden besturen en administreeren hun gebied direkt; met deze is het veel gemakkelijker te onderhandelen en tot een vergelijk te komen. De Atjehsche hoofden staan alle meer of minder onder den invloed van hunne sjabandars of ministers van vreemde afkomst. Zoo is in Pedir de sjabandar toekoe Njah Blang een Maleijer, in Passangan toekoe Osman een Chineesch renegaat, in Tenom Seid Hassan (toekoe Jit) een Arabier, de raadsman, de hoofdpersoon, die gewonnen moet worden om iets van den radja te verkrijgen. Door dit voorbij te zien zijn in Atjeh vele misgrepen gepleegd.

Welken invloed vreemdelingen op Atjehsche hoofden kunnen uitoefenen, is o.a. gebleken uit de rol die de Arabier Habib Abdoel Rachman gespeeld heeft.

De kuststrook is slechts tot op eenige palen landwaarts in bewoond en bebouwd, de hellingen van het achterliggende gebergte zijn met zware bosschen bedekt en zelfs de vlugge Atjeher heeft 7 of 8 dagen noodig om langs de voetpaden, die naar de door Gajoe en Battakstammen bewoonde plateaux leiden, na een moeitevolle reis zijn doel te bereiken.

Over het algemeen is de grond vruchtbaar. Behalve de rijstkultuur, die wel uitgebreid is, maar in de meeste staatjes niet genoeg oplevert voor de behoefte en dus invoer van dat artikel

dikwerf noodig maakt, worden peper en penang-noten als hoofdprodukten van uitvoer op groote schaal geteeld.

Tusschen Atjeh en de Britsche bezittingen in de Straits, heeft ten allen tijde een levendig handelsverkeer bestaan. In den laatsten tijd is Penang het centrum van die handelsbeweging geworden, vooral sedert de Atjehsche handelsvaartuigen voor 't meerendeel door onze marine vernield zijn en kleine snelvarende stoomschepen, beter geschikt voor het binnensmokkelen van oorlogscontrabande, voor dien handel gebezigd worden. Kruit, wapenen en opium waren lang vóór onze komst in Atjeh zeer gewilde artikelen, waarop het meest kon worden verdiend; de invoer daarvan was zelfs onmisbaar voor het sluiten van voordeelige handelstransactiën, voor het verkrijgen van handelsbuit; want om een lading machtig te worden moest de koopman of schipper dikwijls door het leveren van oorlogsmiddelen een Atjehschen debiteur in staat stellen zich met geweld van het gewenschte produkt meester te maken, of het tegen de roofzucht van anderen te verdedigen. Zoo werden hier burgerkrijg en handel onderling gevoed en het waren vooral de aan de riviermondingen gevestigde hoofden en vreemde kooplieden, die van dezen toestand het meeste voordeel trokken. Voor de meer binnenslands gelegen streken of die welke, hoewel aan de kust reikende, tengevolge van hevige

branding geene gelegenheid tot laden en lossen konden vinden, waren de winsten niet zoo groot; van daar een voortdurende strijd om het bezit van havenplaatsen en het streven van den bezitter om bondgenootschappen aan te gaan met binnenslands gelegen streken, ten einde vermeerdering van produktenafvoer naar zijn gebied te verkrijgen.

De handel in Groot Atjeh is nimmer van veel beteekenis geweest; produkten voor uitvoer werden daar niet geteeld. De sultan hief eene belasting (hassil) op den uitvoer van peper en penang van de kuststaten. Zelfs werd peperaanplanting in Groot Atjeh verboden. Zoo bleven de kuststaten van Groot Atjeh afhankelijk, omdat ze van daar hun werkvolk moesten krijgen en bleef een band tusschen de kuststaten en het sultansgebied bestaan.

Groot Atjeh en Pedir waren de twee sterkst bevolkte gedeelten; van daar kwam het werkvolk voor de plantages in de kuststaten. Vijf jaren en langer bleven ze daar werken en keerden dan met de winst naar hun geboortegrond terug, tenzij ze op de plaats bleven om onder een eigen hoofd een nieuwe nederzetting aan de kust te stichten.

Behalve die peperplanters trof men in de Atjehsche maatschappij een ander slag lieden aan, meestal Groot Atjehers en Pedireezen, die van de krijgers, welke onder de aanvoering van stoute avonturiers, evenals in vroegeren tijd in

Europa de landsknechten, voor rekening van de meestbiedende hoofden ten oorlog trokken, hetzij om grondgebied te veroveren, eigen bezit te verdedigen of te rooven, soms ook om den sultan in zijn gebied te bestoken en hem tot concessies te dwingen. Deze krijgsknechten moesten door het hoofd dat hen inhuurde gevoed en voorzien worden van geweren, kruit en opium en ontvingen per man een dollar daags betaling.

Een gedeelte van de tot Atjeh behorende Westkust, namelijk van Soesoen tot de Zuidelijke grens, staat onder bestuur van Maleische hoofden. De bevolking is grootendeels van Maleische afkomst en heeft ook de Maleische adat behouden. Te Tompat-Toean worden Atjehers zelfs gewerd: geen Atjeher mag daar eene vrouw van het land huwen. De toestanden verschillen daar in vele opzichten met die van de overige Atjehsche kuststaten, de handel heeft grootendeels plaats met de havens in het gouvernement Sumatra's Westkust gelegen.

Omtrent oorsprong van volk en taal in Atjeh is nog zeer weinig bekend. Zeker is het, dat een groote verscheidenheid bestaat in de volksspraak, de volkstypen en de huidkleur.

De meeste mannen zijn rijzig en gespierd, gehard tegen vermoeienissen en bedreven in den wapenhandel; vooral klewang, dolkmes en speer zijn in hunne handen geduchte wapenen; de vrouwen zijn over het algemeen slank, enkele

bezitten een bevallig uiterlijk; velen doen in energie voor de mannen niet onder. Toch moet men het Atjehsche volk niet afmeten naar de Atjehsche vechters, het meerendeel toch gaat gebukt onder een staat van pandelingschap, hun dikwijls door hoofden van vreemde afkomst opgelegd.

Trouweloos heette de Atjeher ten allen tijde, het *tipoe Atjeh* (Atjehsch bedrog) is een spreekwijze, die bij alle volken van den Indischen archipel het burgerrecht heeft verkregen. De hoofden en voornamen Atjehers zijn fier, ijdel en kitteloorig. Boven alles zijn zij geldzuchtig, vooral omdat macht zonder geld in Atjeh niet bestaanbaar is. Er zijn er echter ook velen bij wie eerezucht de geldzucht overtreft.

Toen de jonge sultan van Atjeh, door onze troepen in zijn kraton belegerd, vernam, dat zijne schatkist door verraderlijke hoofden, die zijne partij verlaten hadden, geplunderd was, riep hij uit: „met mijne macht is het gedaan nu mijn kist ledig is”, en verliet hij vluchtende zijn paleis om weldra in het binnenland schier door iedereen verlaten te sterven.

Toch is in Atjeh geld alleen niet de hoogste macht. Gezag over Atjehers kunnen alleen zij uitoefenen, die daartoe door rang en geboorte recht hebben.

Het Atjehsche klimaat is als het volkskarakter heftig, wispelturig. Ondragelijke hitte wordt dikwerf afgewisseld door kille, hevige windvlagen.

Koude nachten vervangen de brandende warmte van den dag, onverwachts opkomende stormen, regens en overstromingen de drukkende kalmte van een rustige atmosfeer. Bestaat er werkelijk verband tusschen het klimaat en den bewoner? Zou ook de invloed van het eerste onvermijdelijk terugwerken op den laatsten, Atjeher of niet? Zouden deserties en andere abnormaliteiten wellicht daaruit moeten verklaard worden?

I.

In Februari 1880 kwam ik te Kota-Radja, om te zamen met den gouverneur, den generaal Van der Heijden, een plan te ontwerpen voor de organisatie van een civiel bestuur te Atjeh. Mijne komst was het direct gevolg van eene in het voorafgaande jaar door dien generaal aan den gouverneur-generaal onbewimpeld en officieel ingezonden verklaring, dat hij nà de onderwerping van de XXII en XXVI moekims, de tijd gekomen achtte, om dat civiel bestuur op den voorgrond te doen treden. ?

Hoewel ik de bezwaren aan deze taak verbonden niet licht telde — ik had, ofschoon gehoorzamende aan den mij gegeven last, daarmede de regeering in kennis gesteld — was het mij aangenaam te weten dat deze opdracht den verdienstelijken generaal niet ongevallig kon zijn.

Immers, toen ik in het begin van 1879 van Palembang met verlof naar Nederland vertrok, deed de mailboot Atjeh aan en bracht ik den gouverneur, in gezelschap van een mijner medepassagiers, den eveneens met verlof gaanden majoor der infanterie Thieme en den gezagvoerder van de *Prins Hendrik*, den heer Braat, te Kota-Radja een bezoek, bij welke gelegenheid ons

van de zijde van den generaal v. d. Heijden eene bijzonder heusche ontvangst ten deel viel. „Het doet, zoo sprak hij, „mij bijzonder genoeg u persoonlijk te leeren kennen, want reeds veel heb ik van u gehoord door hier geplaatste ambtenaren, die onder u gediend hebben. Naar hun werk en de wijze waarop ze opgeleid zijn te oordeelen, zou het mij een waar genoeg zijn indien gij in mijne plaats kwaamt, zoodra de thans door mij beraamde veldtocht zal zijn afgelopen; dan zal, naar ik mij vlei, het oogenblik gekomen zijn om tot de organisatie van het veroverde land over te gaan.” Daarna werd ons op de kaart het terrein der aanstaande operatiën aangewezen.

Ten hoogste verrast door deze toespraak antwoordde ik den generaal, dat ik, die met verlof naar Nederland vertrok, met toekomstige plannen van de regeering omtrent Atjeh volkomen onbekend was, maar dat ik, zoo er ooit sprake van mocht zijn, mij zulk een taak, als die waarop de generaal doelde, op te dragen, dan zeker hoopte dit niet zou geschieden dan nadat de zijne geheel zou zijn afgelopen.

Toen ik nu een jaar later als regeerings-commissaris in Atjeh aangekomen, mijn eerste bezoek bracht aan den generaal, en deze, omringd van de chefs van staven en diensten en overige autoriteiten, te Kota-Radja, mij officieel ontving, bracht ik in mijne toespraak den generaal in herinnering

wat ik een jaar vroeger tot zijne excellentie gesproken had. Ik voegde er thans bij dat ik, daaraan indachtig, de verwachting koesterde dat onze werkzaamheden tot het in gemeen overleg opmaken van voorstellen ter organisatie van het bestuur in Atjeh, naar wensch gereed zouden komen.

Deze verwachting werd niet teleurgesteld: vijf maanden later konden die voorstellen, waaromtrent wij in hoofdzaak eenstemmig waren, aan de regeering worden aangeboden.

Eenstemmig, zelfs ten aanzien van de netelige kwestie, die door den generaal in eene afzonderlijke nota niet geheel juist was genoemd: „vorm van bestuur”. Immers was die vorm door de organisatie bepaald: er zou zijn een gouvernement met een gouverneur. De generaal sprak van één- of tweehoofdig bestuur. In den grond van de zaak waren wij het eens; beide adviseerden wij voor leiding door één hoofd, zooals men zich alleen de normale toestand denken kan. In ieder gewest is er maar één vertegenwoordiger van den gouverneur-generaal. De generaal v. d. Heijden meende, dat zulk een gouverneur alleen gevonden kon worden in den militairen stand. Mijnerzijds stemde ik in, dat in dit geval veel te zeggen viel voor de keuze van een gouverneur met militairen rang, mits de waarborg verkregen kon worden dat, met het oog op de taak, die te verrichten viel en waarvoor de door ons beide voorgestelde

organisatie moest dienen, bij zulk eene keuze de politieke gouverneur niet opging in den militair kommandant, opdat de gewraakte dubbelhoofdigheid niet juist daardoor zou in 't leven geroepen worden.

Een hoofd van gewest in Indië, dat zich laat medesleepen door militaire geestdrift, is een ongeschikt, een voor den Staat gevaarlijk hoofd; een militair bestuur in dien zin is een bestuur, dat vooral in Indië niet bruikbaar is. Iets anders is het bestuur van een militair; dit kan in bepaalde gevallen zeer gewenscht zijn, mits die militair zij een staatsman.

Een van de meest gewichtige punten, waaromtrent eene regeling door ons noodzakelijk werd geacht, was de contrôle op de scheepvaart, niet alleen tot het tegengaan van verboden invoer van kruit, wapenen en opium, maar ook ter verkrijging van meer gezag in de kuststaten; het tegengaan van zee- en strandroof; het voorkomen van kwestien, zooals die welke met de *Nisero*, treuriger gedachtenis, is voorgekomen. Het was een noodlottige ingeving — men heeft destijds natuurlijk het gevaar er niet van ingezien — de wel eens genoemde artisjokken-politiek in Atjeh toe te passen, dat is staatje voor staatje van Groot Atjeh te willen losmaken, door het sluiten van afzonderlijke contracten met aan het strand gevestigde hoofden, op voorwaarde dat zij de souvereiniteit van Nederland

erkennen en de Nederlandsche vlag zouden hijschen.

Wat was nu het nadeelige gevolg van dezen maatregel, die niemand bevredigde, velen verbitterde; die eischen stelde, welke niet vervuld werden, voorwaarden inhield, die niet gehandhaafd konden worden? — In de eerste en voornaame plaats dit, dat wij daardoor den weg afsneden om eene regeling te treffen voor het gansche gewest geldig, tot toezicht op de kust en havenplaatsen. Men had vele afzonderlijke staatjes gemaakt met eigen havens, die allen oorspronkelijk behoorden tot Atjeh; men had het land verbrokkeld; den greep was men kwijt. Men had ten eigen nadeele een fictieven toestand geschapen, die, de ondervinding heeft het geleerd, door de Atjehers niet is aangenomen.

Die verkeerde weg, de commissarissen waren het hierover eens, moest verlaten worden. Atjeh moest weer beschouwd worden als eene politieke eenheid, zooals vroeger, zooals het ook nu nog als gouvernement te boek staat: *Atjeh en Onderhoorigheden*.

Van dit beginsel uitgaande werd door ons een volledig voorstel gedaan tot regeling van de scheepvaart in dat gewest.

Havens voor de algemeene vaart geopend zouden alleen die zijn, waar wij reeds een vaste vestiging bezaten, waar de in- en uitvoer niet alleen op de reede maar ook bij het lossen en

laden aan den wal kon worden gecontrôleerd. Geene andere punten op de kust zouden door schepen of vaartuigen mogen worden aangedaan dan behoorlijk derwaarts uitgeklaard en slechts onder voorwaarden die contrôle toeliet, welke contrôle gemakkelijk gemaakt wordt door de omstandigheid dat in de Westmousson de Westkust, in de Oostmoesson de Oost- en Noordkust slechts op enkele punten genaakbaar zijn.

Dit waren de hoofdpunten, toepasselijk op alle vaartuigen, ook die onder Nederlandsche vlag, dus geenszins, zooals wel eens beweerd is, in strijd met het tractaat met Engeland van 2 November 1871, waarbij gelijkstelling van vaart en handel op Atjeh voor Engelsche en Nederlandsche vlag bedongen is, niets minder maar ook niets meer.

Hierdoor nu zou het voordeel verkregen worden van het ontstaan van handelscentra, waar en van waar uit op voldoende en veel goedkooper wijze dan thans toezicht zou kunnen worden gehouden op de kuststaten, zoowel ten aanzien van den invoer van oorlogscontrabande, het verkeer langs de kust, de veiligheid van vaart als van handelstransactiën en in het algemeen van de politieke aangelegenheden.

Door deze administratieve organisatie zou de taak der oorlogschepen kunnen worden beperkt tot die welke deze meer eigenaardig geroepen zijn te vervullen en alzoo het eskader, in de

wateren van Atjeh noodig, kunnen worden verminderd, terwijl de kustcontrôle zou kunnen worden uitgeoefend door minder kostbare, daarvoor beter geschikte vaartuigen; de vrees voor internationale kwesties niet meer, althans veel minder dan nu behoeven te bestaan, terwijl ten slotte de Nederlandsche invloed door deze gezagsregeling op onmiskenbare wijze gevestigd, door de verschillende hoofden zou worden erkend en de bescherming van het bestuur zou worden gewaardeerd en gezocht; ook gevreesd en geëerbiedigd, omdat de beschermende hand, open voor den bondgenoot, zich sluitende den vijand zou kunnen straffen.

Immers de inkomsten der hoofden aan de kust bestaan uit de opbrengst der in- en uitvoerrechten; den verkoop van opium, in het kort uit hetgeen het verkeer met buiten Atjeh gelegen plaatsen oplevert. Eene regeling van dit verkeer, eene contrôle daarover geeft ons het hecht in handen. Wij zitten dan op de geldkist en hoe vaak heb ik niet uit den mond van schrandere Atjehsche hoofden gehoord: „Wat tobt het Nederlandsche gouvernement toch; waartoe al dat vechten; waarom gaat het niet op de geldkist zitten en als er gevochten moet worden kan het dit aldaar door Atjehers laten doen.”

Die opmerking is volkomen juist en de ondervinding heeft het op schitterende wijze geleerd, dat waar Atjehsche belangen worden behartigd,

Atjehsche bondgenooten ons ten dienste staan : gelijk hieronder ten duidlijkste zal blijken.

Het ligt in de rede dat op de punten voor algemeene havens aangewezen, de handel zich zal concentreeren, de produkten van andere punten der kust daarheen zullen moeten worden aangevoerd en de goederen daarvoor bestemd van daar zullen moeten worden afgehaald, tenzij op bepaalde tijden in de daarvoor geschikte moesson de van elders komende schepen onder toezicht van aan boord geplaatste recherche-ambtenaren vergunning erlangen om op andere punten dan die havens of reeden te lossen of te laden.

Hoe dit zij, eene regeling zal moeten getroffen worden om alle hoofden, die daarop aanspraak hebben, ook de meer binnenslands gevestigde, de hun van den handel en scheepvaart toekomende rechten te verzekeren ; en deze door onze ambtenaren of onder hun toezicht door de belanghebbenden op de havenplaats te laten innen. Door het meer geconcentreerde vertier zullen onvermijdelijk de hoofden, in wier land de havens voor algemeene vaart geopend zullen zijn, het meeste voordeel van deze regeling hebben ; deze zullen er het meeste belang bij krijgen en daardoor onze natuurlijke bondgenooten worden en m. i. is *dit* een bijzonder voordeel dat, nu Segli, Telok-Semawé en Edi aan de Noord- en Oostkust en Melaboe en Tampat-Toean aan de Westkust de voor den handel meest geschikte

punten zijn, daarenboven de macht van de hoofden, hunne positie ten opzichte van het vroegere sultansbestuur, en hun belang om onze bescherming te zoeken, het vestigen van die centra aldaar aanbeveelt.

Dat een dergelijke regeling ook tot resultaat zou hebben aansluiting bij ons gezag van de wet-tige hoofden in Groot Atjeh en dientengevolge staking der vijandelijkheden door de bende-aanvoerders, die van de algemeene regeeringloosheid en verwarring gebruik maken om hun eigen voordeel te zoeken, is aan geen twijfel onderhevig. Mijne besprekingen met Atjehsche hoofden hebben deze meening ten allen tijde volkomen bevestigd en de uitkomsten van gedurende mijn bestuur in dien geest genomen tijdelijke maatregelen hebben daarvan het bewijs geleverd.

De kosten van het kusttoezicht kunnen gemakkelijk worden gedekt door de meer gelijkmatig te heffen hassil en de invoering van een recht op opium. Ook daaromtrent werden voorstellen ingediend, waarop ik later nog terugkom.

Nog vóór het opmaken der voorstellen ter organisatie van het bestuur in Atjeh, maakte ik een reis langs de kusten en bezocht in gezelschap van den assistent-resident Schomerus, die der commissie als secretaris was toegevoegd, met eenige Atjehsche hoofden verschillende landschappen.

Verscheidene kuststaten moest ik ongezien

zien voorbijvaren, daar de politieke toestand aanraking daarmede niet gedoogde. Onder deze waren Tenom en eenige kleinere landschappen op de Westkust, Gighen, Ajer-Leboë, Endjoeng, Merdoe, Passangan, Gedong en Kerti op de Noord- en Oostkust. Noch te Segli, noch te Samalanga was het geraden zich verder dan het rayon van onze sterkte te bewegen. Te Gedong viel er aan landen niet te denken wegens de vijandige gezindheid der bevolking. De expedities in die landschappen hadden dus niet geleid tot meerdere onderworpenheid der bewoners. Daarentegen kon ik in andere streken, waar de kracht onzer wapenen nog niet gevoeld was, zonder ander geleide dan dat van hoofden, schoon steeds omringd door scharen tot de tanden gewapende Atjehers, ongedeerd tochten maken tot eenige palen afstand van de kust en viel mij zelfs op menige plaats een ongemeen goede ontvangst ten deel.

Ook Groot Atjeh doorkruiste ik in alle richtingen. Meestal werd mij hier een gewapend geleide medegegeven. Geheel rustig was het dan ook niet overal.

Toen de bevolking, na de expedities in de XXII en XXVI, moekims uit Groot-Atjeh verjaagd, van lieverlede terugkeerde, begonnen zich tegelijkertijd benden onder aanvoering van Njaq Hassan, Pang Saman, Si Brahim en andere avonturiers te vertoonen.

Verschillende aanslagen hadden er plaats. Op

klaarlichten dag was de blokwacht van Boekariang aangevallen en bijna geheel uitgemoord; was de in aanbouw zijnde post Djerir door kwaadwilligen in brand gestoken; op den grooten weg bij Gle-Kambing een sergeant, die het paard van den kommandant afstapte, vermoord en het paard geroofd; te Moesapi een bloedbad onder Chineezers aangericht. De generaal achtte deze voorvallen niet van zoo ernstigen aard, dat ze het nemen van meer krachtige maatregelen noodzakelijk maakten. Aan de patrouille-kommandanten werd gelast zich met de benden niet in vuurgevecht te wikkelen en toen o. a. Pang Saman in de XXII moekims, door een onzer patrouilles overvallen, zich al schietende in het gebergte terugtrok, werd dan ook van onze zijde geen schot op zijne bende gelost.

De militaire macht was reeds, op voorstel van den generaal, wat betaling en voeding betreft, grootendeels op voet van vrede gebracht en de gehuwde officieren hadden op enkele posten vergunning erlangd hun gezin te laten overkomen. Dat echter toen reeds de toestand op Atjeh niet meer zoo veilig was als kort na de expeditie in de XXII moekims, toen de legercommandant zijne inspectie maakte, blijkt o. a. uit het feit, dat toen ik te paard met den controleur der XXVI moekims zonder geleide van Tjade naar Toengkoeb was gegaan, een afstand van een half uur rijdens, mij de opmerking gemaakt

werd, dat ik eene roekelooze daad had verricht.

Twee feiten vielen er tijdens mijn verblijf te Atjeh als regeerings-commissaris voor, die op de latere gebeurtenissen grooten invloed hebben uitgeoefend: ik bedoel de moord op twee Fransche reizigers in Tenom en den krijgstoct tegen Batoe-Iliq te Samalanga.

Toen het bericht te Kota Radja werd vernomen, dat twee Fransche natuuronderzoekers met eene prauw van Padang vertrokken, na Melaboe te hebben bezocht, zonder toestemming van het bestuur te Tenom geland en in het binnenland reizende, vermoord en geplunderd waren, vaardigde generaal Van der Heijden den controleur Van Swieten met eenige hoofden naar Tenom af om een onderzoek in te stellen. Toekoe Imam Moeda zond een brief aan den controleur met de goederen, die aan de vermoorde reizigers hadden toebehoord. Volgens dit schrijven waren de heeren tegen zijn raad naar het binnenland gegaan en door zekeren toekoe Marah en zijne volgelingen verraderlijk afgemaakt. Toekoe Imam had daarop met zijn volk toekoe Marah overvallen, verscheidene van zijne aanhangers gedood en de geroofde goederen buit gemaakt. Toen de generaal dit rapport ontving, besloot hij met een paar stoomschepen, waarop twee compagniën infanterie werden ingescheept, in persoon naar Tenom te vertrekken.

Wat het eigenlijk doel dezer tocht was, verklar ik niet te weten. Wel weet ik, dat noch de

generaal, noch de troepen aan wal zijn geweest; dat ook toekoe Imam niet aan boord is gekomen en dat na deze demonstratie toekoe Imam steeds geweigerd heeft met ons bestuur in verdere aanraking te komen, meer en meer een uittartende houding aannam en kort daarna vijandelijkheden tegen onze vestiging te Melaboe begon te organiseeren.

Te Samalanga was een gedeelte der bezetting op eene militaire wandeling beschoten, tengevolge waarvan eenige militairen gesneuveld en een officier en eenige minderen zwaar gewond werden. Deze aanranding moest gestraft worden. De generaal was aanvankelijk niet genegen daarvoor een militaire expeditie uit te zenden; hij wilde Samalanga een boete opleggen. Na verloop van eenige dagen veranderde hij van zienswijze; er zou dus wel een militaire tuchtiging plaats hebben.

Intusschen moesten daarvoor troepen verzameld worden. Om het daartoe bestemde bataillon voltallig te krijgen en de garnizoenen van enkele militaire versterkingen niet te veel te vermindern, moesten vele verschikkingen plaats hebben, waardoor veel kostbare tijd verloren ging; de plannen alom ruchtbaar werden en de vijand tijd had zich te Batoe-Iliq geducht te versterken. Toen dan ook de troepen ten laatste voor die benting verschenen, werden zij zoo warm ontvangen, dat ze na een belangrijk verlies geleden te hebben naar hun strandbivouac moesten

terugtrekken. Na ontvangen versterking werd andermaal een storm gewaagd, die evenzeer mislukte.

Bij ontvangst van dit bericht besloot de generaal met nog meer versterking zelf naar Samalanga te gaan en de leiding der expeditie op zich te nemen, maar ook thans werd onze macht, ondanks den moed, waarmede onze soldaten ook toen weder streden, voor de derde maal teruggeslagen. Daarop werd belegeringsgeschut van Kota Radja ontboden, ter vernieling van de vijandelijke versterking. Bezit werd daarvan echter niet door onze troepen genomen; wel maakten deze eene vertooning in de vlakte en vertrokken weder naar Kota Radja, met achterlating van eene tijdelijke versterking voor het garnizoen van ons aan het strand gelegen fortje. Toen de expeditionaire macht de reede van Samalanga verliet, woeien nog steeds de Atjehsche oorlogsvlaggen van Batoe-Iliq en waren de hoogten nog met vijanden bezet.

De officieele rapporten vermeldten dat de uitslag van dezen tocht niet in ons nadeel was; dat vele hoofden zich hadden onderworpen, en ons gezag er dus niet door had geleden. De opvatting van Atjehers en van onze eigene militairen stemde hiermede niet overeen. Batoe-Iliq was de eerste Atjehsche sterkte, die door ons aangevallen en niet veroverd werd. Nu eenmaal de aanval beproefd was en bovendien de generaal gouverneur

zich in persoon aan het hoofd der troepen had gesteld, had de Nederlandsche vlag, al ware het maar voor één etmaal, op Batoe-Iliq moeten waaien.

Welke voorstelling ook later van deze expeditie is gegeven, de vraag blijft: gevoelden onze vijanden zich overwonnen, onze troepen zich overwinnaars?

Ook na het voorgevallene te Samalanga bleef de generaal Van der Heijden van gevoelen, dat verder agressief optreden in Atjeh noch raadzaam, noch noodig was. In een officieel aan den gouverneur-generaal gericht schrijven deelde hij dit mede en eenigen tijd later vertrokken wij te zamen naar Batavia, daartoe door de regeering opgeroepen, ter verdere bespreking van de in te voeren bestuursorganisatie.

Gedurende mijn verblijf te Atjeh als regeerings-commissaris had ik mij van iedere inmenging in bestuurszaken onthouden en zelfs vermeden in mijne gesprekken met de hoofden te doelen op eene verandering daarin; maar wel had ik alle gegevens verzameld voor eene eventueele organisatie van het *inlandsch* bestuur.

Het bleek mij echter spoedig, dat van zulk een organisatie vooreerst niet veel te wachten was.

Uitgezonderd eenige hoofden van Mesdjid Raja, Merassa, de IV en IX en een waarnemend hoofd in de VII moekims, waren de voornaamste bestuurshoofden nog afwezig en zonder dezen had

een inlandsche bestuursorganisatie, vooral in een nog grootendeels onbevolkt land, geen zin; wel daarentegen de Europeesche, die als het ware het kader moest uitmaken voor het aanwezige en van lieverlede terugkeerend inlandsch element en noodig ook om op meer regelmatige wijze het beheer te voeren over 's lands zaken, middelen en uitgaven, dan bij oorlogsadministratie mogelijk is.

Met den generaal Van der Heijden was ik het volkomen eens dat het voorbarig zou zijn nu reeds het inlandsch bestuur in Groot Atjeh te regelen en dat de organisatie van het Europeesch bestuur moest dienen om orde en regel te verkrijgen, om het eerste van lieverlede te doen intreden en voor te bereiden. Te meer was dit noodig omdat ook toen reeds verdeeldheid bestond onder de in Atjeh teruggekeerde bevolking, waarvan het eene gedeelte naar rust en bescherming hakende, door het andere meer woelzieke en vijandig gezinde voor kafirs (ongelooovigen) werd uitgemaakt. Moest het laatste door vrees voor onze wapenen in toom gehouden worden, het eerste moest langs anderen weg worden behandeld, en alleen ervaren bestuursambtenaren, met de inlandsche bevolking, hare begrippen, gewoonten en behoeften bekend, konden met vrucht voor deze taak gebezigd worden. Een opperofficier, gewezen kommandant van het Indisch leger, vergeleek eens de militaire macht bij

den toekang menato (waschbaas), het burgerlijk bestuur bij den toekang mendjahit (versteller): als het vuile goed gewasschen is moet het in orde gebracht en vermeld worden om het bruikbaar te maken. Beiden zijn noodig om den boel in orde te houden; de een moet den ander opvolgen, maar niemand kan wasschen en verstellen tegelijk.

Na kennismeming van onze voorstellen, achtte de regeering het noodig dat alsnog een nader onderzoek ingesteld werd naar hetgeen voor de organisatie van het inlandsch bestuur te Atjeh moest worden gedaan.

De generaal Van der Heijden keerde daarop naar Kota-Radja terug; weldra gevolgd door het lid van den raad van Nederl.-Indië Mr. Der Kinderen, die zonder medewerking van den generaal, de verlangde organisatievoorstellen opmaakte, waarbij ook gevoegd was eene regeling van het rechtswezen in Atjeh en Onderhoorigheden. Deze regelingen zijn echter grootendeels buiten werking gebleven.

Na de reis van den heer Der Kinderen werd spoedig daarop aan den generaal Van der Heijden op zijn verzoek eervol ontslag uit zijne betrekking van gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden verleend en werd ik in zijne plaats benoemd. Op 6 April 1881 nam ik uit handen van dien opper-officier het bestuur over met de volgende woorden:

„Bij de opdracht van de regeering om van U het bestuur van Atjeh over te nemen, beschouw

ik het als een voorrecht geroepen te zijn de regelingen toe te passen, die in overleg met Uwe excellentie zijn ontworpen.

De regeering is van oordeel dat de tijd gekomen is om aan het bestuur te Atjeh den normalen vorm te geven: *civiel bestuur met militairen steun*; ook om den Atjeher te toonen dat zij den vrede wil en zonder noodzaak geen verdere veroveringen door kracht van wapenen wil maken.

De regeering verlangt, dat, overeenkomstig het door haar vastgestelde plan, een toestand hier in het leven worde geroepen van rust en welvaart voor de bevolking, van regelmaat in het administratief beheer. Niet alleen Atjeh, geheel Indië heeft bij dien maatregel belang.

Dank zij den moed, de volharding, de vaderlandsliefde van leger en vloot en het beleid van de aanvoorders, zijn de grondslagen van den vrede, het doel van den oorlog, gelegd. Het is thans de taak den vrede te bevestigen. Die taak te vervullen met ernstige toewijding, is de plicht van allen die geroepen zijn daaraan mede te werken. Doen wij dien!"

II.

Er zal voorzeker een tijd komen, waarin de behoefte zal worden gevoeld om ernstig en onpartijdig

onderzoek te doen naar de oorzaak van al de déboires, van de tegenspoeden in Atjeh geleden, van het gemis aan afdoend succes onzer militaire middelen, die toch waarlijk niet gering zijn in vergelijking van die onzer Atjehsche tegenstanders. Ondanks de schitterende overwinningen op den vijand behaald, de onbetwistbare dapperheid en volharding onzer krijgslieden, vermochten wij de in Atjeh verkregen positie nog altijd niet op voldoende wijze te handhaven; noch den vijand voortdurend genoegzaam ontzag in te boezemen, noch met dit middel het ontstaan eener ons bestuur zoekende, zich daarbij uit eigenbelang aansluitende partij mogelijk te maken, zonder welke eene overheersching van dat land, eene algemeene souvereiniteitserkenning, niet verwacht kan worden.

Overall elders heeft tot nu toe het Ned.-Indisch leger steeds op krachtige, afdoende wijze aan zijne roeping voldaan; namelijk die van te zijn vaak de baanbreker, altijd de vertrouwde en vaste steun van het politiek gezag.

Baanbreker was het te Atjeh. Op de meest roemvolle wijze heeft het die taak volbracht. Steun kan het voorzeker ook daar worden, zoodra men het eens zal zijn waarin die steun moet bestaan, wat gesteund moet worden en geene eischen worden gesteld, waaraan niet kan voldaan worden.

Vestingen nemen; vijandelijke drommen ver-

slaan; posities, verschanst of niet, verdedigen; dat verstaan ginds onze dapperen, al staan ze één tegen tien. Iets anders is de guerilla-krijg tegen steeds wijkende, zich snel bewegende of uit hinderlagen vechtende vijanden. Zonder medewerking van een deel der inboorlingen kan *zulk* een strijd, in een land als Atjeh, niet met goed gevolg door onze troepen gevoerd worden.

Kan, — nu de Atjehsche kraton genomen, het sultansterrein bezet is, geen Atjehsche legers meer komen opdagen en wij alleen met guerilla-benden te kampen hebben, — nu de voornaamste hoofden zich onthouden of met onbeduidende giften aan de Kemala partij zich van de zaak afmaken, — nu een groot gedeelte van de bevolking aan den strijd vreemd blijft, — die medewerking ontstaan, waar door wij volkomen meester in Atjeh kunnen worden? Volgens mijne ervaring voorzeker; ik wil ze mededeelen.

Bij mijn optreden als gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden, was nog slechts een gering gedeelte van de door den oorlog en de cholera gespaarde bevolking van Groot-Atjeh teruggekeerd. De XXVI, de IX, een deel der XXII, het voormalige gebied van toekoe Nanta in de IV moekims en vele kampongs in de Mesdjid-Raja, waren zoo goed als onbevolkt. Alleen in de gespaarde kampongs waren hier en daar gezinnen teruggekomen. Eenige hoofden, meest van ondergeschikten rang, hadden zich te Kota-Radja aange-

meld, maar waren nog niet door hunne onderhoo-
rigen gevolgd. Het terrein werd verkend, de
meeste invloedrijke hoofden hielden zich nog ach-
teraf, gewapende benden beletten de naar de
plaats hunner vroegere haardsteden verlangende
bevolking terug te keeren. Militaire patrouilles
doorkruisten dagelijks in alle richtingen het land,
met het doel om de terugkeerende bevolking
gerust te stellen, de vijandig gezinden in toom
te houden. Verschillende middelen werden aan-
gewend om Groot Atjeh weder spoedig te bevolken,
stoomschepen werden naar de kuststaten gezonden
om immigranten over te voeren, hier en daar
werd kosteloos rijst verstrekt. Waar echter de
herders zich onthielden bleef de kudde achter-
wege, en — waar enkele schapen in de kooi
kwamen werden ze aanstonds door vele wolven
gevolgd.

De voor herstel van den toestand organi-
seerende handen, om het noodige toezicht te
houden, dien terugkeer te regelen, het heelen van
de oorlogswonden te bewerkstelligen, ontbraken.
Van de post- en patrouille-kommandanten kon die
taak niet gevorderd worden, te minder omdat
hun de voorlichting en medewerking van in-
landsche hoofden ontbrak.

Bij proclamatie was aan de hoofden van Atjeh
te kennen gegeven, dat over de verlaten gronden
zou worden beschikt ten behoeve van derden,
indien binnen een zekeren termijn daarvan door

de vroegere eigenaren geen bezit werd genomen; later werd die proclamatie echter weder ingetrokken.

Intusschen werd voortgegaan met in de alsnog verlaten kampongs huizen af te breken, met vruchtboomen om te kappen voor brandhout en materialen ten behoeve van de naastbij gelegen militaire posten en werden door Chineesche wegwerkers steenen van Atjehsche graven weggehaald om ze voor verhardingsmateriaal te gebruiken!

Dit alles was *tegen* den wil van den generaal geschied, evenals de onvoorzichtige militaire marsch in Samalanga; het neerschieten of opvatten van menig Atjeher zonder bepaalde noodzaak; het platbranden van de XXVI moekims, toen daar geen weerstand meer geboden werd, tegen zijn wil plaats hadden. Maar het geschiedde en het was koren op den molen van de oorlog-zuchtigen; het belette de pacifikatie. Alleen in de IV moekims en in Merassa was het volkomen veilig en rustig, dáár werden geene of slechts zeer zelden militaire patrouilles gemaakt; daar werd het bestuur gevoerd door de ons getrouwe Atjehsche hoofden toekoe Lampasei en toekoe Njaq Mohamad.

Dat de toetreding en aansluiting van de invloedrijke hoofden in de andere sagis of hoeloebalangschappen van Groot Atjeh de bevestiging van ons gezag, het einde van den oorlogstoestand zou zijn, dit wisten zij, die er belang bij hadden dat

dit niet zou gebeuren, zeer goed. Vrede en orde in Atjeh beteekende voor de Atjehsche partij-gangers en gelukzoekers, voor onwettige pretendenten, voor geëmancipeerde kustbeheerders, voor bezitters van Atjehsche uitgewekenen in hun gebied als werkkraft in peper- en penang-plantages en als opiumverbruikers aangewend, voor speculanten in oorlogsbehoeften en oorlogsvoordeelen: verlies.

Vrede en orde konden alleen verkregen worden door organisatie; door het brengen van de wettige hoofden op hunne plaats; van de wettige eigenaren in hun bezit, met behoorlijke inkomsten en bindende waarborgen; door herstel van het sultans-recht en gezag in Nederlandsche bestuurshand; door kracht ja, maar niet door gewelddadigheden; door grootmoedigheid en rechtvaardigheid allereerst.

Aan pogingen om dat vredewerk te bemoeilijken zou het niet ontbreken.

Met den gewestelijken militairen kommandant werd de volgende regeling vastgesteld. Binnen den kring onzer militaire posten, waarvan voor ieder het rayon werd bepaald en langs alle wegen en paden die posten verbindende, zouden door hem al de maatregelen genomen worden, die hij voor de veiligheid dier posten en wegen noodig oordeelde. Militaire excursies buiten den kring onzer stellingen, die voor het afslaan van aanvallen noodig uitgezonderd, zouden alleen

plaats hebben in overleg met mij. Zooveel mogelijk zou bij die gelegenheid een ambtenaar de troepenmacht vergezellen voor de aanraking met personen tot de inlandsche bevolking behoorende. Waar het gold het bereiken van een politiek- of bestuursdoel, zou de kommandant der troep, voor zooveel dit met zijne verantwoordelijkheid was overeen te brengen, de door den ambtenaar aangegeven route volgen en hem steunen in het volbrengen zijner opdracht. Bij vijandelijke ontmoetingen moest hij echter naar eigen inzicht handelen. Nimmer heeft te Atjeh zelf deze regeling tot eenige moeilijkheid of misverstand aanleiding gegeven; steeds hebben officieren en ambtenaren op hunne tochten elkaar wederkeerig gesteund en hulp geboden; menigmaal is het voorgekomen, dat door de tegenwoordigheid van den met terrein, volk en taal bekenden ambtenaar een militair succes behaald, een onheil voorkomen is. Mij werd o. a. door een hoofdofficier, die eene colonne op den bekenden tocht naar Selimoen kommandeerde, verklaard: „Zoo wij den controleur Kamp niet bij ons hadden gehad, die er achter kwam dat imam Longbata met een sterk gevolg in de buurt gelegen was en wij daardoor niet tijdig maatregelen hadden kunnen nemen voor een veiligen terugtocht, zouden wij vermoedelijk in groote moeilijkheden zijn geraakt.”

De door de soldaten genoemde klapper-patrouilles, — omdat ze in de kampongs wel klappers kregen

maar nooit kwaadwilligen vonden, — werden afgeschaft, aangezien ze voor de troep uiterst vermoeiend waren en geen resultaat opleverden. Daarentegen werd nimmer verzuimd eene patrouille te zenden als er kans bestond succes te behalen door het overvallen van kwaadwilligen, wier aanwezigheid gesignaleerd was.

Het zien loopen van militairen maakt geen indruk, wel het raakslaan wanneer het noodig is.

Het reeds onder den generaal Van der Heijden opgerichte korps politiedienaren werd georganiseerd en uitgebreid. Er is over die politiedienaren veel verteld, dat onjuist is. Men heeft beweerd, dat ze bestemd waren om te verrichten wat voor militairen is weggelegd; men heeft voorspeld, dat ze met pak en zak tot den vijand zouden overloopen enz. De waarheid is, dat ze uitstekende diensten hebben bewezen en dat men door hen heeft laten doen wat tot de eigenlijke politie behoort, waartoe de soldaat noch door zijne opleiding, noch door zijne roeping geschikt is; waartoe hij in het belang van het militaire prestige niet dan noode gebruikt mag worden.

De eenige maal dat het politiekorps, gedurende mijn bestuur in Groot Atjeh, werkelijk met eene sterke bende slaags is geweest, in zekere mate voor militaire handeling is gebruikt, was nabij Toengkoeb, op verzoek van den militairen commandant, door den controleur ter beschikking gesteld van een officier die het detachement kom-

mandeerde, dat zou uitrukken om eene sterke bende kwaadwilligen onder Njaq Hassan te verdrijven. Deze officier liet de gewapende politiedienaren onder den verdienstelijken schout Van den Zijll, die bij deze gelegenheid sneuvelde, voortuittrekken.

In zijn rapport meldde de patrouille-kommandant, dat de politiedienaren zich in het gevecht uitstekend gedroegen en slechts met moeite waren te bedwingen om op den overmachtigen vijand los te gaan en den dood van hun chef te wreken.

Het is trouwens geen enkele maal gebeurd, dat politiedienaren voor Atjehers zijn weggelopen of wapens in hunne handen hebben achtergelaten. Een enkele keer is een Atjehsch politiedienaar gedeserteerd en slechts enkele geweren werden uit kazernes of wachthuizen gestolen.

Juist door het rusteloos patrouilleeren der politie, vooral des nachts, in den omtrek onzer vestiging en in de omliggende kampongs, is het gelukt aldaar eene groote mate van veiligheid te verkrijgen; vele gevaarlijke personen zijn daar door gevat en kon op de handelingen van vele slechte sujetten in en nabij onze etablissemen-ten, niet tot de Atjehsche bevolking behoorrende, maar vaak met kwaadwilligen in betrekking staande, het oog gehouden worden. Men kan eene politiemacht te Atjeh niet missen; men ondervindt dit thans. Is o. a. in Melaboe

de rust niet vaak alléén door de politie gehandhaafd? Heeft toekoe Iman van Tenom niet van de politie, door de marine gesteund, klop gehad? Maar hierover later. (1)

Kort vóór het tijdstip, waarop door mij het bestuur in Atjeh werd aanvaard, ontvingen de hoofden van Merassa een schrijven uit het Selimoensche, gedateerd 14 Maart 1881, — dus vóór dat daar bekend kon zijn dat eene bestuursverandering zou plaats hebben, — waarin de mededeeling was vervat, dat eerstdaags de heilige oorlog in Atjeh zou beginnen.

Zooals reeds werd medegedeeld, hadden zich in den laatsten tijd van het bestuur van den generaal Van der Heijden, onder aanvoering van ondernemende partijgangers, eenige benden gevormd die het land afliepen. Onder de leus van heilige oorlog wilden ze zich aanzien verwerven en het recht verkrijgen tot het heffen van schattingen.

Een dier bendehoofden, Si Brahim, die vooral de kust van Groot Atjeh onveilig maakte, had in April 1881 eene ontmoeting met een vaartuig van den opiumpachter, met Chineezers bemand. Bij eene poging om dat vaartuig te enteren ontstond een hevig gevecht, waarbij verscheidene

(1) Overtredingen als verkoop van equipmentstukken; van patronen aan den vijand; clandestine verkoop van drank aan militairen; kan alleen met hulp van politie ontdekt en verhinderd worden. Soldaten zullen hunne kameraden niet ligt verraden en op het toezicht van het inlandsche kader valt te dien aanzien niet te rekenen.

Chineezzen verwond werden, maar alle Atjehsche aanvallers het leven lieten. Met het lijk van Si Brahim aan boord, keerden de zegevierende Chineezzen naar Olehleh terug.

Weinige dagen later deed Njaq Hassan, vermoedelijk om de nederlaag van Si Brahim te wreken, een nachtelijken aanval op de Chineesche wijk Penajoeng. Toen ik de schoten hoorde en vernam waar de aanval plaats had, verwachtte ik niet anders dan dat de Atjehers warm zouden worden ontvangen en hunne vermetelheid duur zouden betalen. Een kwartier lang knalden de schoten en hield het geraas aan der in hunne woningen gevluchte Chineezzen, die een vreeselijk misbaar maakten. Toen werd alles stil. De Atjehers trokken af en toen eindelijk eene patrouille van Kota-Radja op het terrein verscheen, was er geen vijand meer te bekennen.

Toch was er een compagnie te Gedah tegenover de brug van Penajoeng geposteed, die in weinige minuten een detachement had kunnen afzenden om de invallers te verdrijven en dat, zoo dit geschied was, hun zeker een gevoelig verlies zou hebben kunnen toebrengen. De kommandant had echter op orders gewacht; dit was met andere wachtkommandanten ook het geval geweest; hoe het zij, er was gewacht tot de vijand weg was, die gelukkig van al dat wachten onkundig, in zijn haast niets meer dan een Chinees doodschieten en voor een waarde van

f 10.— stelen kon. Het was een proef, maar die proef had hem geleerd, dat hij zich voortaan wat meer tijd kon gunnen om kwaad te doen.

Ik wensch niemand te beschuldigen; allerm minst een blaam te werpen op onze militaire macht, die, ik weet dit te goed, voor geen kleinigheid vervaard is; maar er is aan de machine een gebrek; waar 't aan ligt mogen de deskundigen beslissen; ze is deugdzaam, ze is sterk, maar ze werkt tegenover den inlandschen vijand niet met genoegzame vaardigheid; soms, ja dikwijls moet men vragen kan het ook gebrek zijn aan de noodige bekendheid met den inlander om te berekenen wat de inlandsche vijand in deze of gene omstandigheid doen zal of zal kunnen doen?

Overschatting of geringschatting beide zijn verkeerd; juiste schatting is 't waar het op aankomt. De Atjeher moet als Atjeher, de Javaan als Javaan, de Amerikaansche roodhuid als roodhuid, — geen van allen als een Europeesch vijand bevochten worden. Met hunne kracht, maar vooral met hunne zwakheden moet men rekening houden. Hunne kracht is vooral ons gebrek aan kennis van hunne zwakke zijden; de onzen kennen zij maar al te goed.

Tegenover den Atjeher geldt vooral het spreekwoord: de eerste klap is een daalder waard.

Eenige Chineezzen hadden zich tijdelijk gevestigd aan den voet van het gebergte tegenover onze vesting Lambaroe gelegen, om steenen te verza-

melen en te vervoeren voor de verharding van den transportweg. Het vervoer geschiedde met karren waarvoor ossen werden gespannen. Onverhoeds wordt des nachts deze nederzetting door Njaq Hassan aangevallen, verscheidene weerlooze Chineezzen worden gedood en een dertigtal ossen wordt buit gemaakt.

Juist was er bij mij receptie toen het bericht van dezen aanval mij bereikte. Uit de pendoppo kon men op de helling van het gebergte de vuren zien van het vijandelijk bivouac. Met den gewestelijken militairen kommandant en de te Anagaloeëng en Lambaroe bevelvoerende hoofdofficieren werd het plan beraamd om Njaq Hassan den pas af te snijden en hem de gemaakte buit te ontnemen. De controleurs van beide genoemde plaatsen zouden met bekwame gidsen de detachementen vergezellen, die tot dat doel in den vroegen morgen zouden oprukken. Onverwijld keerden de officieren en ambtenaren naar hunne standplaatsen terug om de noodige maatregelen te nemen.

Het welberaamde plan werd uitstekend uitgevoerd. Zonder één man te verliezen werd al het geroofde aan den vijand weer ontnomen en ontvingen de kloeke manschappen, die de Atjehers tot in het gebergte hadden nagezet, van den aanemer, aan wien de ossen toebehoorden, een hun welkom geschenk.

Maar Njaq Hassan zou zich spoedig wreken;

*Inde de dronke
Chineezzen
aan 'gemaakt'*

niet op onze troepen, maar op de Chineesche wijk te Anagaloeëng.

Deze wijk, evenals die te Kota-Radja, Lambaroe, Glé-Kambing en Toengkoeb, op tamelijken afstand van onze versterking aangelegd, lag geheel open en bestond hoofdzakelijk uit kleine winkels, waar het garnizoen zich van de noodige gerieflijkheden kon voorzien; voorts vond men er gedelegeerden van pachters. Het etablissement van den aannemer voor de voeding van het garnizoen was op eenigen afstand aan de rivier gebouwd. Dit en de Chineesche wijk werden door vooruitgeschoven militaire posten bewaakt.

Door spionnenberichten wist men, ook de kommandant van Anagaloeëng, dat Njaq Hassan een aanval beraamde op die Chineesche nederzetting. Daar komt op een avond een bediende van den gedelegeerde van den opiumpachter zich bij den militairen commandant melden, om hem mede te deelen dat eene bende Atjehers tegen de Chineesche wijk in aantocht is; kort daarop knallen er schoten en in de richting van den Chineeschen kamp en in die van het fort. De laatste aanval was een schijnvertooning, die maar al te wel gelukte. De kommandant laat door een signaal de wachtposten van de Chineesche wijk en het etablissement van den aannemer op het fort terugtrekken en terwijl de soldaten daarbinnen de alarmstelling innemen, wordt in de Chineesche wijk geplunderd, brand ontstoken en een

verschrikkelijk bloedblad aangericht. Toen een half uur daarna twee militaire patrouilles met omtrek-kende beweging de plaats van het onheil naderden, waren de Atjehers met hun buit reeds verdwenen.

Om dergelijke onheilen te voorkomen werden nu de Chineesche kampen overal van bestuurswege stevig omheind; te Anagaloeëng werden meerdere militaire wachtposten, elders Chineesche en politiewachten georganiseerd. Sedert hebben zich tijdens mijn bestuur zulke aanvallen op deze nederzettingen niet herhaald. Eene poging van Njaq Hassan om nogmaals des nachts Penajoeng binnen te dringen, werd door den waakzamen schout, met zijne bijtijds in hinderlaag gestelde politie, verijdeld. Na een kort vuurgevecht, waarbij de bende eenige gewonden bekwam, trok zij terug.

Hoewel deze stoutmoedige roofaanvallen van Njaq Hassan en andere bendehoofden het bestuur veel zorg baarden en van militaire zijde veel krachtsinspanning vorderden, — en door voortdurende waakzaamheid te eischen en omdat gedurig patrouilles in de weer waren om de benden op te sporen, telkens als, ingevolge ingekomen berichten, kans werd gezien ze te overvallen, — gaven andere gebeurtenissen hoop op een beteren toestand. Het doel van Njaq Hassan was om in de XXVI moekims, waar hij door zijn rang en zijne geboorte eenige bestuursaanspraken had, invloed

30 juli 1899

te verkrijgen en die van het afwezige sagihoofd te fnuiken. (1) Hij werd daartoe door eene partij in Pedir ondersteund, die hem van wapenen, amunitie, geld en manschappen voorzag en daarbij belang had, omdat het grootste gedeelte van de bevolking van de XXVI moekims naar Pedir getrokken en daar in de pepertuinen werkzaam was. Ook de imam van Toengkoeb bevond zich in het tot de federatie van Pedir behorende landschap Ajer-Leboe. Kon nu het sagihoofd van de XXVI moekims tot terugkeer in Groot Atjeh overgehaald worden, dan was de positie van Njaq Hassan aldaar onmogelijk gemaakt, — dan was voor de rust in de XXVI en omliggende moekims een groote stap gedaan. Het bedoelde sagihoofd, toekoe Tjoet Lamreng, een energiek, scherpzinnig man, die om zijne rechtschapenheid onder de Atjehers zelf grooten invloed had, trad reeds in onderhandeling met den generaal Van Swieten. Deze onderhandeling leidde destijds tot geen resultaat, omdat de generaal in het onzekere verkeerde of de aanspraken van toekoe Lamreng tegenover een ander naar het sagibestuur dingend hoofd boven allen twijfel verheven waren. Nadere bekendheid met den toestand heeft bewezen dat het te betreuren is dat de toen aangeboden onderwerping van toekoe Lamreng niet werd

(1) Njaq Hassan was de zoon van den beruchten toekoe Paja, die vroeger een der meest werkzame leden van den te Penang gevestigden Atjehschen raad van achten was.

aangenomen. Hoe dit zij, hij was mede naar Kemala uitgeweken, maar op het bericht van de bedoelingen van Njaq Hassan kwam hij terug en gaf thans aan het bestuur zijn wensch te kennen, om zijne onderwerping aan te bieden, ten einde het bestuur zijner sagi te kunnen aanvaarden.

Dit was een hoogst welkom bericht, dat ook de ons toegedane hoofden in Groot Atjeh zeer aangenaam was. Toekoe Tjoet Lamreng werd geïnstalleerd; hij verzocht echter ter afhaling van zijn gezin naar Kemala te mogen gaan ten einde van daar over Pedir te Groot Atjeh terug te komen; hij hoopte meerdere hoofden te Kemala te kunnen overhalen het voorbeeld zijner onderwerping aan het Nederlandsch gezag te volgen.

Hoe gewaagd die tocht ook scheen en hoezeer het bestuur en de bevriende hoofden ook trachtten toekoe Lamreng van dit voornemen te doen afzien, hij was daarvan niet af te brengen; zijn gezin, waaronder zijn eenige zoon, wilde hij zelf gaan halen en ook met zijne onderhoorigen in Pedir over hunne terugkeer naar de XXVI moekims onderhandelen. Alzoo vertrok toekoe Tjoet Lamreng — om niet terug te keeren, want weldra werd de droeve mare vernomen, dat hij op zijne terugreis op verraderlijke wijze in Pedir vermoord was.

Terstond na het vernemen van dit bericht begaf ik mij naar Pedir om persoonlijk een onder-

zoek in te stellen. De radja toekoe Pakih en de sjabander Njaq Blang daartoe door mij opgeroepen, kwamen onmiddellijk aan boord en deden verslag van het voorgevallene. Volgens hen was toekoe Tjoet Lamreng, terwijl hij in de kampong van den radja overnachtte, door een van buiten op zijn woning gericht geweerschot, dat de houten wand doorboord had, gedood. De moordenaar, een zendeling van toekoe Haschim, Njaq Gam genaamd, was voortvluchtig. Zij toonden mij brieven van toekoe Haschim, die onder bedreiging met oorlog, den zoon van toekoe Lamreng opeischte.

Dat de Pedirsche hoofden aan dezen moord medeplichtig waren, kon als zeker worden aangenomen; intusschen was het van het grootste belang den nog minderjarigen zoon van wijlen toekoe Lamreng, Njaq Bantah genaamd, in handen te krijgen. Ik liet dus de hoofden, die mij daarvoor uitstel vroegen, plechtig beloven binnen twee maanden (de door den radja gevraagde termijn) den jongen Njaq Bantah te brengen bij den assistent-resident van de Noordkust te Segli, die verder voor zijn overtocht zou zorgen en liet hen tot pand eenige juweelen bij dien ambtenaar deponeeren. Dit uitstel werd verleend op grond van de overweging, dat het mij voor het bestuursprestige tegenover de Kemala-partij veel wenschelijker voorkwam, dat de hoofden van Pedir aan mijn wensch gehoor gaven zonder

te kunnen beweren dat zij gehandeld hadden onder den indruk van het oogenblik, toen zij zich aan boord geheel in mijne macht bevonden of onder pressie door de aanwezigheid van een oorlogsschip uitgeoefend. In het belang van toekoe Lamrengs zoon en de eventueele terugkeer van de bevolking der XXVI moekims, achtte ik het bovendien niet geraten de aan de misdaad medeplichtige hoofden te tuchtigen.

De zaak verliep zooals ik gewenscht had: twee maanden later was Njaq Bantah te Kota-Radja, waar hij voorloopig aan de zorgen van toekoe Njaq Mohamad werd toevertrouwd en onderwijs ontving op de inlandsche gouvernementsschool te Olehleh.

Later, als hoofd in de XXVI moekims opgetreden, heeft toekoe Njaq Bantah ons goede diensten bewezen, de rust in zijn gebied doen wederkeeren, en zelfs thans, nu hij den steun van het bestuur mist, vallen daar geen vijandelikheden voor.

Twee andere hoofden boden hunne onderwerping aan, namelijk toekoe Imam Bintang van de V moekims Indrapoerie, die zich daarop te Riki tegenover onze post te Glé-Kambeng vestigde, en toekoe Moeda Leman, ook bekend onder den naam van toekoe Tjihiq Kampong-Bahroe hoeloebalang van de V moekims Montassik in de XXII moekims. Vroeger was dit hoofd reeds in onderwerping gekomen, maar had zich weder tegen ons

gekeerd, nadat zijne kampong en al zijne bezittingen op een militairen tocht verwoest waren.

De toetreding van deze hoofden kon beschouwd worden als een teeken dat door hen het intreden van een normalen toestand verwacht werd.

In het begin van 1881, toen de generaal Van der Heijden nog te Atjeh was, overleed de ons getrouwe toekoe Lampasei, radja van Kloewang, die tevens met het beheer over de XXV moekims was belast.

Wat een, door ons bestuur gesteund, aan onze zaak verbonden Atjehsch hoofd, door zijnen invloed vermag te doen in het belang van orde en veiligheid, heeft toekoe Lampasei bewezen.

Moge het al noodig zijn door kracht van wapenen te toonen dat wij in staat zijn onze positie en die van de hoofden, die met ons medegaan, te handhaven, hunne medewerking is onontbeerlijk om de ons gezag weerstrevende partijen in toom te houden, omdat zij, de volgens adat wet-tige, gezagvoerende hoofden namelijk, alleen in staat zijn de mindere hoofden te vereenigen, daarover het bestuur te voeren en ze te bezigen om de kwaadgezinden te weren en een geregelde toestand te bestendigen. Alleen door onder Atjehers bestuur te brengen, kan Atjeh onder ons bestuur gebracht worden.

Wanneer men nu in aanmerking neemt de gevaren en moeilijkheden waaraan een Atjehsch hoofd in het bijzonder, een Atjeher in het alge-

*afgedrukt
50-1-1881*

meen, zich blootstelt door onze partij te kiezen, door zich bij ons aan te sluiten en ons diensten te bewijzen, dan is het duidelijk dat alleen een groot en blijvend belang, de voldoening van een sterke begeerte, de waarborgen kan opleveren, dat hij dit op voor onze belangen voldoende wijze zal doen.

De Atjehers zijn bijzonder gesteld behalve op geld, op macht, op onderscheidingen; vele hoofden op de laatste nog het meest. Zij die ons met groot gevaar voor hunne positie, hunne bezittingen en hun leven (hoevelen zijn er in onzen dienst niet reeds vermoord of van alles beroofd) hebben gesteund, deden dit in de hoop, in het vaste vertrouwen dat dit op zichtbare en tastbare wijze zou worden erkend.

Men is er vaak meer op uit geweest om de trouweloosheid van Atjehers, die daarvan verdacht werden, te doen uitkomen, dan de goede diensten, die ons door hen bewezen werden, naar behooren te beloonen.

Hoe wil men nu kunnen rekenen op medewerking, wanneer men hierin te kort schiet? En zonder die medewerking er te willen komen, staat gelijk met plannen maken, waarbij de geheele geschiedenis van ons bestuur in Indië als scheurpapier wordt beschouwd.

In Kloewang en de Zuidelijke afdeeling werd de kedjoeroean van Lohong met het gezag belast; in de IV moekims, toekoe Tjoet Bantah, zwager

van toekoe Imam van Tenom; in de IX moekims toekoe Mohamad, als voogd van den nog minder-jarigen hoeloebalang. De kedjoeroean was een flink en in vele opzichten geschikt hoofd, maar bezat niet den invloed van toekoe Lampasei; toekoe Tjoet Bantah was zwak, weifelend en weinig te vertrouwen; toekoe Mohamad was, onder goede leiding, een zeer geschikt hoofd.

Het gedeelte van de IV moekims, behoorende tot het gebied van toekoe Nanta, die naar Daya was verhuisd, werd met een deel van Merassa beheerd door toekoe Hamza, die later den titel kreeg van toekoe Neq radja Setia, een voornaam invloedrijk hoofd, dat ons in menige omstandigheden belangrijke diensten bewezen heeft. Het gebied van toekoe Nanta grenst aan de reede van Olehleh; de verovering van dat gedeelte kostte veel moeite en steeds bleef het een broei-nest van slecht volk en hielden vele kwaadwilligen zich daar schuil. Het heeft niet aan pogingen ontbroken om toekoe Nanta tot onderwerping en terugkeer over te halen, want alleen het door de bevolking erkende wettige hoofd is in staat de orde te handhaven. Ik zeg *wettige* hoofden, die als zoodanig door de Atjehers erkend zijn. Op de keuze der personen komt hier alles aan. Bezigen wij als bemiddelaar b.v. een aanvoerder van rooverbenden, dan is geen ander resultaat verkrijgbaar dan ontstemming van de hooghartige Atjehsche hoofden en verraderlijke handelingen

van zulk eenen ter kwader ure tot gouvernementsbondgenoot gepromoveerden roover.

De hoeloebalang van de VII moekims toekoe Baïd was tijdens het beheer van den generaal Van der Heijden buiten Atjeh gebannen; het bestuur werd waargenomen door toekoe Tjoet, een jongmensch, niet ongeschikt, niet zonder energie en invloed, maar die voortdurend onder goede leiding moest staan.

In Mesdjid-Raja was de tengkoe Kadli met het inlandsch bestuur belast. Dit was geheel in strijd met zijne positie, zooals deze vroeger onder het sultansbestuur was geregeld. Het gevolg hiervan was dat de kamponghoofden zich weinig stoorden aan gegeven bevelen. Eene latere regeling, waarbij in navolging van de vóór onze komst bestaande organisatie, de panglima Mesdjid-Raja met de kawals en andere panglimas weder in functie werden gesteld, voldeed beter. Die maatregel, in verband met het toezicht van de bestuurspolitie onder den schout en de Atjehsche politie onder panglima Tiban, had ten gevolge dat de veiligheid in dit gedeelte meer en meer verzekerd werd. Het was de taak van de besturende ambtenaren, om door dagelijkschen omgang, bespreking van zaken, terechtwijzing en onderricht de in hunne afdeeling gezag uitoefenende hoofden te leiden en van lieverlede meer tot het verkrijgen van een beteren toestand te doen medewerken. Met de onder hun bereik staande middelen, hun inlandsch

personeel, djaksas, zendelingen en gidsen, hunne politie en die van de hoofden, moesten zij zooveel mogelijk trachten de kampongs van kwaadgezinden te zuiveren; op de hoogte te blijven van de bewegingen en voornemens van de vijandelijke benden en waar militaire hulp noodig was, daar toe met den militairen kommandant in overleg treden, of waar direct militair ageeren werd vereischt, deze met hunne kennis voorlichten en zoo noodig zichzelf of het ondergeschikt inlandsch personeel voor het doen van aanwijzingen beschikbaar stellen. Die taak was moeilijk en vereischte veel inspanning, tact en toewijding. Ze is weinig gewaardeerd en vaak miskend, niet te Atjeh, maar daarbuiten. Wel heeft die zoo noodige taakverdeeling enkele malen aanleiding gegeven tot moeilijkheden, tot, voor de bereiking van het doel, nadeelige handelingen; over het algemeen kon echter niet geklaagd worden over gemis aan onderlinge waardeering tusschen de verschillende staatsdienaren, civiele en militaire.

Terwijl in Groot Atjeh getracht werd door organisatie tot pacificatie te geraken, vorderde de toestand in de kuststaten niet minder het toepassen van ernstiger toezicht en betere regeling. Sedert onze vestiging te Melaboe aan de Westkust hadden, tot in de onmiddellijke nabijheid van onze sterkte, vijandelijke strooptochten plaats, waarvan vooral de bewoners der in den

omtrek gelegen kampongs en die van de pasar het meest te lijden hadden.

De aldaar geplaatste assistent-resident slaagde er in met patrouilles van de politie en de bevolking de bende van toekoe Oemar te verdrijven. Na verschillende schermutselingen achtte deze het raadzaam zich naar elders terug te trekken, zoodat het te Melaboe gedurende eenigen tijd rustiger werd.

In Passangan begon de oorlogzuchtige hoeloe-balang toekoe Thihiq Semaoen zijne veroveringsplannen met inlijving van Kloempangdoea uit te voeren; in Samalanga werd de radja toekoe Tjihiq Boegis door onze oude vijanden van Batoe-Iliq bedreigd, terwijl Gedong zich van Blang-Meh meester maakte en de door ons aangestelde hoeloe-balang toekoe Lamkota van Simpang-Olim uit zijn land verjaagd was.

Al deze verjaagde en bedreigde hoofden kwamen, op grond van het met ons gesloten contract van onderwerping en souvereiniteitserkenning, onze hulp en onzen steun inroepen. Kon die gegeven, mocht die geweigerd worden? Welke invloed zou hulp of weigering uitoefenen op den algemeenen gang van zaken in Groot Atjeh?

Het was de zeer verklaarbare wensch der regering, dat met de organisatie in Groot Atjeh onze bemoeiing met de kuststaten niet verder zou gaan dan noodig was om ons gezag te doen erkennen en te voorkomen dat handel en verkeer

van buiten met die kust belemmerd of in gevaar gebracht werd. Daarom bepaalde het bestuur zich aanvankelijk tot het verleen van moreelen steun, door het zenden van ambtenaren en vertrouwde hoofden aan boord van oorlogsschepen, die door besprekingen of het zenden van brieven moesten trachten zich op de hoogte te stellen van de gerezen geschillen en de twisten bij te leggen.

Pacificatie van Groot Atjeh met politieke onthouding ten opzichte van de kust is, dit zou spoedig blijken, eene onmogelijkheid. Juist op de kust, waar het geld verdiend, het verzet georganiseerd wordt en waar de strijders van daan moeten komen, waar het meerendeel van de Groot Atjehsche bevolking in de pepertuinen werkzaam is, waar de wapens worden ingevoerd, waar de verwikkelingen met den vreemdeling dreigen te ontstaan, ligt het zwaartepunt van de Atjeh-kwestie. De meester van de kust, dit leert ons trouwens de geheele Indische veroveringsgeschiedenis, is meester van het land; te Atjeh beteekent het meesterschap in Groot Atjeh niets zonder de souvereine rechten op de kust. Het losmaken, het verbrokkelen van dit geheel is juist de hoofdoorzaak van het Atjeh-getob, is de reden dat wij niet verder komen.

Wat generaal Van der Heijden deed kan, sedert wij vasten voet op Atjeh hebben, en vooral sedert wij de noodige terreinkennis bezitten, op nieuw gedaan worden.

Met een macht van vijf- of zesduizend man zal het niet veel moeite kosten binnen eenige weken de geheele Atjehsche bevolking, gewapend en ongewapend, uit Groot Atjeh te verjagen, de kampongs te verbranden, de voorraadschuren te vernielen en voor eenigen tijd rust te genieten.

Maar evenmin als vroeger zal men daarna kunnen beletten, dat met de terugkeerende bevolking weer guerilla-benden verschijnen. Deze met militaire macht alleen te weren, zal daarna evenmin gelukken, al wilde men het terrein bezaaien met forten.

Nooit zal op die wijze het doel bereikt worden; wel loopen wij gevaar, dat al slaagden wij er in, wat niet waarschijnlijk is, om in Groot Atjeh alleen rustig gezeteld te zijn, ieder oogenblik in de eene of andere onderhoorigheid, door eene verkeerde staatkunde zelfstandig verklaard en buiten contrôle gesteld, een pretendent, het contract met zijn voorganger gesloten verscheurende, onze vlag neerhaalt en die van een andere mogendheid laat hijschen.

Weldra zou het blijken, dat een meer actieve politiek op de kust moest gevoerd worden en dat wij die met meer succes en minder bezwaar dan in Groot Atjeh konden toepassen.

Als oorlogsmaatregel had de generaal Van der Heijden gelast dat alle schepen, van elders komende om in Atjeh handel te drijven, alvorens naar een der kustplaatsen te gaan te Olehleh

moesten gevisiteerd worden. Deze maatregel was zeer bezwarend en beantwoordde niet genoeg aan het doel om den invoer van oorlogscontrabande te beletten, immers men had geen waarborg, dat na Olehleh verlaten te hebben, het vaartuig die contrabande niet in zee van een ander schip zou overnemen. Bovendien de oorlogsmaatregel moest bij de invoering van het civiel bestuur ingetrokken worden. Gaarne had ik die vervangen door de scheepvaartregeling, die de generaal en ik hadden voorgesteld; hiertoe kon ik de machtiging echter niet verkrijgen en moest ik mij er toe bepalen den stations-kommandant op te dragen een scherp toezicht op de schepen, die de kust aandeden, te doen houden.

In het belang van een beter bestuurstoezicht op de Noord- en Oostkust, zou op het eiland Telok-Semawé een militaire post worden opgericht, ter bescherming van een aldaar op te richten etablissement van den assistent-resident. Segli en Edi, waar tot nu toe assistent-residenten waren geweest, zouden dan controleursposten worden.

Telok-Semawé, ter halverwege van de kuststrook gelegen, is in vele opzichten een gewichtig punt. Door de vroegere sultans werd het ook als zoodanig beschouwd. De maharadja van Semawé was wazir van den sultan en als zoodanig belast met de inning van de hassil voor den vorst op de geheele Oostkust. Aan den vasten wal liggen tegenover Semawé de staatjes Tjoenda, Bajoe en

Nizam, wier hoofden hoeloebalangs van den sultan en in bondgenootschap met het hoofd van Kloempangdoea belast waren met de taak van het voortdringen van Passangan en de verder Noordwaarts gelegen staten tegen te gaan, en het klassieke sultansterrein Passei te beschermen.

Ofschoon niet geheel beschut, is de ankerplaats bij Semawé gedurende een groot gedeelte van het jaar zeer goed en de beste van de geheele kust. Zeer nuttig zou dus deze vestiging voor de marine zijn, niet minder om in verloop van tijd een geschikt handelspunt te worden.

De verschillende moekims in Groot Atjeh begonnen meer en meer bevolkt te worden, kampongs werden weer opgebouwd, meerdere velden ontgonnen, vee ingevoerd, de markten drukker bezocht. Het lag in de rede dat de Atjehers, die met vrouwen en kinderen zich op het door ons bezette terrein vestigden, daar hunne velden en tuinen bebouwden, hun have en goed meebrachten, niet ten doel hadden onrust te stoken. Hun belang bracht mede dat er rust en vrede zou heerschen, dat ze ongestoord hun landbouw- en handelsbedrijf konden uitoefenen. Maar onder hen die terugkeerden waren ook anderen die, hoewel in de kampongs gevestigd, ten koste van hunne arbeidzame, vrede zoekende bureu wilden leven, die het rooversbedrijf gemakkelijker en aangenaamer vonden. Zoo was het onder het sultansbestuur altijd geweest; zoo was het natuurlijk ook nu.

Het was de taak van de hoofden om, gesteund door het bestuur, de goedgezinde bevolking in staat te stellen de kwaadgezinde, de minder goede elementen in toom te houden. In gewone omstandigheden kon dit ook zeer goed en werd, door de meerderheid van het kampongvolk bijgestaan, de politie in staat gesteld de orde te handhaven en gevaarlijke sujetten of misdadigers te arresteeren.

Anders was het wanneer eenigszins sterke benden, in Pedir of elders aangeworven, onder den een of anderen partijganger in de buurt kwamen. Dan sloten zich de op onrust speculeerende personen daarbij aan, voegden zich bij die benden, gaven toegang tot de kampongs; dan waren zij de baas en legden hun kamponggenooten schattingen op om voeding en geld te erlangen en zich te vermeien in het voor zoo menig Atjeher geliefkoosde oorlogsspel, het „majin prang”.

Vóór onze komst hadden vooral de XXVI en de IX moekims van dat spel, voornamelijk door die van de XXII, de zoogenaamde orang Toenoeng, vaak ten hunnen koste gevoerd, te lijden en moest dan de sultan hun daartegen bescherming verleenen.

Nu kwam er bij dat door toetreding van voorname, volgens Atjehsche adat legitieme, hoofden tot ons gezag, de kans ontstond dat de Atjehsche landbouwers, tijdens den oorlog naar de kust, plaatsen uitgeweken, naar Groot Atjeh zouden terugkeeren en hunne verlaten tuinen en velden

weder in bezit zouden trachten te krijgen. Maar dit maakte de rekening niet uit van de hoofden der kust, evenmin van de oorlogspartij te Kemala, waarbij zich personen hadden aangesloten voor wie de oorlog een kans was om een politieke rol te spelen en eene positie ten koste van adat-hoofden te krijgen; allermint van hen, die reeds in Groot Atjeh op verlatene, hun niet toekomende gronden waren gaan zitten.

Terugkeer op groote schaal van Atjehsche landbouwers verzekerde den vrede; dit was voor allen, die sedert jaren bij den oorlog profijt hadden, dus niet gewenscht. Jammer dat dit vaak zoo weinig begrepen is; ware dit het geval geweest, menig verkeerd woord zou ongesproken, menige schadelijke regel ongeschreven, ook menig betreurenswaardig schot ongelost gebleven zijn.

Hoe dit zij, met groote omzichtigheid moest gehandeld worden om tot een normalen toestand te komen, die maar niet zoo op eenmaal in eene in gisting verkeerende maatschappij kon intreden, en met al die omstandigheden moest bij het optreden van de benden, die veeleer kwamen om de consolidatie van de bestuursregeling te storen, dan om direct tegen onze militaire stelling oorlog te voeren, rekening gehouden, dienovereenkomstig gehandeld worden.

Ik heb wel eens hooren beweren: dat is te gecompliceerd. Is de toestand onrustig, dan moet er maar zóó lang links en rechts op getrommeld

worden tot die rustig wordt of kan dat niet, dan moeten wij maar wachten tot die gisting uit is en zij die baas geworden zijn bij ons komen of aangevat kunnen worden. En die stelling is dikwijls in praktijk gebracht tot onze schade. Niet door alles dooreen te slaan, maar na krachtig optreden alles weer zooveel mogelijk op zijn plaats te brengen; niet door de vijand van allen, maar door de beschermer van eene landspartij, die recht heeft op den voorgrond te komen, te zijn, kan, in 't Oosten vooral, de vreemde beheerscher vasten voet krijgen. Dien weg te volgen is daar ten allen tijde geweest la bonne politique qui garantit les bonnes finances.

Verstandige politiek neemt, in het mohammedaansch getinte Indië, de adat tot bondgenoot, om daarmede hoofden en dorpsbewoners te ontmoeten.

Ruw geweld vindt priesters en fanatieke volgelingen als tegenstanders.

De wegen, onze militaire posten verbindende, waren grootendeels nog slechts paden; bij regens, vooral voor de dagelijksche vivres-transporten moeilijk begaanbaar. Soms was door den hoogen stand der Atjeh-rivier de communicatie verbroken. Belangrijke verbeteringen moesten worden aangebracht, terreinophooging, verharding, afwatering moesten daargesteld, bruggen en duikers op verschillende punten gebouwd worden.

Voor die werken werden Chineezers gebezigd,

hier en daar werden Atjehers aan het werk gesteld; door militaire bewakings-detachementen en patrouilles moesten de arbeiders tegen mogelijke aanvallen beschermd worden.

In December 1881 trad een nieuwe tegenstander op. Tengkoe di Tirou, niet te verwarren met den toekoe van dien naam, een der vroegere oorlogsaanvoerders, kwam aan het hoofd van een honderdtal Pedireezen om, zoo het thans in brieven aan de hoofden heette, den heiligen oorlog te voeren. (1) Het rooven en plunderen door andere bende hoofden keurde hij af; de Atjehsche bevolking moest onder zijne banier zich vereenigen om voor den godsdienst tegen de ongeloovigen strijd te voeren. Merkwaardig is het dat deze leus geen weerklank vond; dat tengkoe di Tirou's eerste poging mislukte, daar hij door de waakzaamheid onzer troepen en de doeltreffende regeelingen door het militair kommando genomen, er niet in slaagde eenig voordeel te behalen; dat

(1) In den aanvang van den oorlog mogen Atjehsche drommen tegenover ons gestaan hebben, benden van 100 man waren later een zeldzaamheid; in den regel waren het kleine guerilla-troepjes, die ons, niet zelden met succes, bevochten. Een paar man, een paar knapen zelfs, want hieruit bestaan dikwijls de benden, hebben soms een compagnie soldaten geharceleerd. Dit was o. a. het geval toen Njaq Hassan in 1882, ons door Atjehsche medewerking als 't ware in handen geleverd, met behulp van een paar zijner volgelingen, die onze troepen (twee compagniën) bezighielden, hoewel gewond, uit de kampong Klicëng ontkwam. In 1881 en waarschijnlijk nu nog, was het aantal onzer soldaten, in Groot Atjeh gelegerd, niet veel minder dan dat der strijdbare Atjehers daar aanwezig.

*Wanneer?
Waarom de
heilige?*

zijn aanhang, die 't juist om plunderen te doen was, verliep en dat hij bij zijn later optreden zijn godsdienstig doel, zoo dit al bestond, op meer in Atjehsche smaak vallende wijze heeft moeten najagen. Opmerking verdient tevens dat hij in brieven door Atjehsche geestelijken, o. a. van Sech Marahan en tengkoe Lampaloh is uitgemaakt voor een bedrieger, die, heiligen oorlog predikende, met rooveraanvoerders samenspande om tegen wettige hoofden strijd te voeren, die vluchtte zoodra de kans hem niet gunstig werd, hetgeen in den heiligen krijg niet geoorloofd is.

Een droevig ongeval had plaats te Samalanga. De stuurman van een gouvernementsstoomschip aan wal gegaan om een postpakket voor den militairen kommandant over te brengen, werd op verradelijke wijze vermoord. Toen de radja van dat landschap, gesommeerd om de misdadigers uit te leveren, zich met uitvluchten trachtte te redden, werd zijne kust voor handel en vischvangst gesloten, totdat door hem eene boete was betaald en hij te Kota-Radja was gekomen om vergiffenis te vragen.

Een ander betreurenswaardig feit was het overvallen van een transport bij Ketapandoea. De militairen, die het onder kommando van een onderofficier begeleidden, hadden hunne geweren niet geladen, enkelen zelfs hadden hunne wapenen op een kar gelegd, allen marcheerden zonder orde en zorgeloos. Onverwachts uit een hinderlaag

overvallen, werden eenigen gedood, anderen gewond en de geweren en patronen door de Atjehers buit gemaakt. Dergelijke voorvallen van zorgeloosheid kwamen meer voor en maakten het noodzakelijk dikwijls diensten aan officieren op te leggen die, ware het kader voldoende geschikt geweest, aan onderofficieren hadden kunnen worden opgedragen.

De zoon van wijlen toekoe Tjoet Lamreng, Njaq Bantah, die bleek een zeer schrander en vastberaden jongmensch te zijn, werd met algemeene stemmen in de XXVI moekims tot hoe-loebalang verkozen en zekeren toekoe Abas tot zijn voogd aangesteld; hieruit bleek voldoende dat hoofden en bevolking in die moekims aansluiting bij het bestuur wenschten.

Eenige Merdoesche roovers hadden zich met geweld meester gemaakt van de pepertuinen in het op de Oostkust gelegen staatje Madjapahit en bedreigden de pasar van den hoe-loebalang toekoe Abdoelrahman. Ten einde raad riep deze de hulp in van den waarnemenden assistent-resident van de Oostkust, destijds te Edi gevestigd.

Deze begaf zich met eenige gewapende politiedienaren naar Madjapahit, maakte in overleg met de hoofden en hunne ondergeschikten, alle uit Groot Atjeh afkomstig, een plan van aanval en slaagde er in de tuinen, waarin de roovers zich verschanst hadden, te doen heroveren en de indringers te verdrijven.

Op 27 December had de overgave van het prachtige gebouw, de nieuwe Mesdjid-Raja, plaats. Voor deze plechtige gelegenheid waren de hoofden van Groot Atjeh en die van de kust opgeroepen en talrijk was de opkomst. Tot mufti van deze moskee was verkozen de grijze invloedrijke Sech Marahaban; de imam en de chetibs, die vóór het uitbreken van den oorlog in de oude Mesdjid dienst deden, traden ook nu weder onder ons bestuur op.

Het geheele europeesche en een talrijk inlandsch publiek was vereenigd. Aan toekoe Kadli Malihoel Adil werden door mij de sleutels van het gebouw overhandigd, met de volgende toespraak:

„Het is nu vier jaren geleden, toen bij monde
 „van zijne excellentie den gouverneur-generaal
 „van Nederl.-Indië aan de hoofden van Atjeh de
 „verzekering werd gegeven, dat het de wensch
 „der regeering was, dat met den vrede een toestand van orde en welvaart zou ontstaan en
 „onder de hoede van het Nederlandsch gezag
 „het Atjehsche volk, beheerd door zijne hoofden,
 „volgens zijne gebruiken en instellingen, onge-
 „stoord zijne velden bearbeiten, zijne bedrijven
 „voortzetten, handel voeren en den godsdienst,
 „dien het belijdt, uitoefenen zou.

„Aan deze verzekering werd de belofte toegevoegd, dat te Groot Atjeh, op kosten van het
 „Nederl.-Indisch gouvernement, een nieuwe Mesdjid-Raja zou worden gebouwd. Korten tijd

„daarna werd ten aanschouwe van vele hoofden
 „en eene groote menigte, door den toenmaligen
 „gouverneur van dit gewest, den luitenant-generaal
 „Van der Heijden, de eerste steen voor den tempel
 „gelegd en nam de bouw een aanvang.

„De oorlog werd gestaakt en zoo door de Neder-
 „landsche krijgsmacht het zwaard nog nu en dan
 „uit de scheede werd gehaald, het was alleen
 „om roovers te verdrijven, misdaden te straffen
 „en de bevolking, die zich in de kampongs geves-
 „tigd had en hare velden weder bewerkte, te
 „beschermen. Het bestuur werd ingericht op den-
 „zelfden voet als in andere gewesten waar orde
 „en regel heerscht en bij die regeling werd in
 „overleg getreden met Atjehsche hoofden en
 „priesters, opdat geen inbreuk zou worden ge-
 „maakt op 's lands gebruiken en godsdienstige
 „instellingen.

„De Mesdjid-Raja werd voltooid. Daar staat ze
 „als een teeken dat Nederland ten einde brengt
 „wat het onderneemt en houdt wat het belooft.
 „En nu hoofden en geestelijken van Atjeh, gij
 „allen Atjehers, die hier getuigen zijt, dat door
 „mij de sleutels van den tempel aan het hoofd
 „der Atjehsche geestelijkheid toekoe Kadli Mali-
 „koel Adil worden ter hand gesteld, aanvaardt
 „dit geschenk van de regeering. Moge het door
 „u beschouwd worden als een waarborg van
 „hare welwillende bedoelingen en wanneer ge in
 „dat gebouw, dat uw heiligdom wordt, uwe

„gebeden ten Hemel zendt en den zegen van den
 „Allerhoogste afsmeekt, gedenkt dan dat Neder-
 „land niet is uw vijand, maar niets liever wenscht
 „dan uw voorspoed en welvaart te bevorderen.

„Gedenkt dan dat ook gij aan de Nederlandsche
 „regeering beloften hebt gedaan en dat het voor
 „den mohammedaan niet minder dan voor den
 „christen, dure plicht is, eenmaal gegeven belof-
 „ten gestand te doen.”

Verscheidene hoofden verzochten nog eenige
 dagen te Kota-Radja te mogen blijven om den
 eersten Vrijdagsdienst in de nieuwe moskee te
 kunnen bijwonen.

Onder de voorname Atjehers, overgekomen om
 de overgave van de Mesdjid Raja bij te wonen,
 behoorde ook toankoe pangeran Hoessin, neef
 van den voorlaatsten sultan Mansjoer Sjah,
 door huwelijk verwant aan den troonpretendent
 toankoe Daoud, aan den radja van Pedir en aan
 panglima Polim. Pangeran Hoessin ontving een
 onderstand en voor hem werd nabij de Mesdjid
 eene wonig gebouwd, waar hij sedert verblijf
 hield.

Zoo begon, ondanks den tegenstand, die nog
 ondervonden werd, zich meer en meer eene partij
 te vormen, die zich openlijk bij het Nederlandsch
 gezag aansloot.

III.

De algemeene beweging in de mohammedaansche wereld, de voorspelling van de aanstaande komst van den imam Mahdie, werd ook te Atjeh gevoeld, ook daar geëxploiteerd. In stede van panglima's prang traden nu oorlogzuchtige priesters hier en daar op, tengkoe di Tirou en de imam van Lamara in Groot Atjeh, tengkoe Aweh Getah in Passangan, de geestelijken van Batoe Iliq in Samalanga.

In Atjeh bestond er steeds ijverzucht tusschen het wereldlijk gezag en de geestelijke hoofden. De Atjeher is niet fanatiek, maar geld- en heerschzuchtig zijn hoeloebalangs zoowel als imams.

Strijden tegen de ongeloovigen en hen, die zich daarbij aansluiten, was nu de leus van de laatsten, die meenden, dat voor hen het oogenblik gunstig was om het oppergezag in handen te krijgen. Handhaving van de adat en bestuursrechten moest het antwoord zijn, door verstandige politiek ingegeven. Strijd tegen al die Atjehsche *Sloebers*, was de eisch van kortzichtigen en ongeduldigen.

Tegelijk met de opruiende, naar gezag hakende priesters, die voordeel en zaligheid beloofden aan hen die hunne banier volgden; hen, die aan hunne roepstem geen gehoor gaven, met verderf dreigden, ontvingen de radja's en hoeloebalangs van mij een circulaire, dat de adat en bestuursrechten, zooals zij tijdens onze komst te Atjeh bestonden,

ook thans onder het Nederlandsch gezag beschermd en gehandhaafd zouden worden voor allen die dat gezag erkenden. Van alle zijden ontving ik daarop bewijzen van instemming. Nauwelijks was die circulaire verzonden, toen in antwoord daarop van allerlei hoofden de schriftelijke verzekeringen mij toevloeiden, dat zij onder die voorwaarden zich bij ons bestuur wenschten aan te sluiten als vrienden en bondgenooten van het Nederlandsche volk.

Hieruit blijkt dat die houding werd gewaardeerd, dat onder die voorwaarde het Nederlandsche gezag kon worden erkend als in de plaats getreden van het sultansgezag.

In zekere mate was nu een phase ingetreden, gelijk aan die, waarin wij aan de zijde van de adatpartij ter Sumatra's Westkust tegen de padries konden strijdvoeren.

Tegen het voorjaar van 1882 kwamen nieuwe benden onder geestelijke aanvoerders in Groot Atjeh om onze versterkingen te beschieten, militaire transporten en detachementen aan te vallen.

Voor dit laatste was de toestand voor ons vooral daarom ongunstig, omdat op vele plaatsen aan wegen en bruggen werd gewerkt en militaire detachementen die werkers moesten beschermen. (1)

(1) Van Anagaloeëng werd o. a. een kolonneweg aangelegd naar Toengkoeb en, ter bescherming van de wegwerkers, de tijdelijke versterking Pajaoë opgericht. Die bescherming kostte veel inspanning, de dekkings-detachementen werden herhaalde

Gelukkig waren er, door opruiming van eenige blokhuisen en een paar kleine versterkingen, op last van de regeering, na de adviezen van den kommandant van Atjeh en het legerbestuur vernomen te hebben, meer troepen vrijgekomen, zoodat men zonder al te groote inspanning de transporten en bewakings-detachementen kon versterken. Onder de militaire posten die ingetrokken werden, behoorde ook Pakan-Badak. Er was verschil van gevoelen of de intrekking van Boekit-Seboen niet te verkiezen was boven die van het nader bij Olehleh gelegen Pakan-Badak. De militaire autoriteiten in Atjeh wenschten de eerstgenoemde post te laten voortbestaan, terwijl zij aan het behoud van laatstgenoemde post geen waarde hechtten.

Naar aanleiding hiervan werd Pakan-Badak opgeheven. Een jaar later weder opgericht, is die versterking thans op nieuw vervallen.

Dat nu en dan tengevolge van onverhoedsche

malen aangevallen en ook de Chineesche arbeiders hadden het zwaar te verantwoorden.

Toen de weg gereed was, wilde het legerbestuur te Batavia hem doen verharden.

Dat werk kon maanden geduurd, zeker veel offers gekost hebben en was onnoodig, want de weg, een hooge dijk, met gras begroeid, voldeed geheel aan het doel waarvoor hij was gemaakt.

Zoo luidde het advies van den eerstaanwezenden genie-officier en van den militairen kommandant te Atjeh, zoo was ook mijn gevoelen — maar in het project stond verharden; het legerbestuur te Batavia bleef dus volharden in zijn eisch.

Hiertegen moest ik krachtig opkomen en daaraan is dan ook geen gevolg gegeven.

aanvallen door ons verliezen werden geleden is niet te verwonderen, te minder omdat de militaire macht te Atjeh telkens met ongeoefende rekruten moest worden aangevuld en van oefening in Atjeh, vooral in het hanteeren der wapenen, alleen sprake kon zijn bij ontmoetingen met den vijand.

De dagelijksche transporten, op vaste uren heen en weer trekkende naar de verschillende posten, gaven aan maraudeurs en partijgangers een al te schoone gelegenheid om ons uit hinderlagen verliezen toe te brengen en dit op het door hen meest geschikt geoordeelde moment te doen. Herhaalde malen werd het nadeel van die regeling aangetoond en voorgesteld de posten voor eenigen tijd te proviandeeren, de transporten op ongezette tijden te doen plaats hebben en de kwaadwilligen aldus de gelegenheid te ontnemen plannen van aanval te beramen.

Die vertoogen vonden bij het legerbestuur te Batavia geen gehoor. Alles moest gaan als in vollen vreedstijd, de oorlogstoestand was immers opgeheven! Ten koste van het politieke werk en van het bloed onzer soldaten, profiteerden de rustverstoorders van deze administratieve rechtzinnigheid. In de meeste gevallen echter konden door tijdige waarschuwing van de zijde van goedgezinde Atjehers en bekendheid met de plannen van den vijand, aan deze vijanden belangrijke verliezen worden toegebracht.

Een van de schitterendste wapenfeiten in die dagen was de overrompeling van tengkoe di Tirou in zijne sterkte te Moerowé, eene buiten de grens van onze militaire linie gelegen kampong, waar hij met achterlating van wapens, leeftocht en eenige kostbaarheden, slechts door eene overhaaste vlucht zijn leven redde en velen zijner volgelingen, die nog een klewang-aanval waagden, door onze Hollandsche soldaten met de bajonet en door kolfslagen werden neergelegd.

Tot tweemalen toe werd Njaq Hassan, ingevolge aanwijzing van aan ons getrouwe hoofden, overvallen, geslagen en ernstig gewond, zoo ook een ander bendehoofd panglima Njaq Bintang.

Met gewapende politie vervolgde toekoe Tjoet de benden in de VII, toekoe Mohamad die in de IX moekims, panglima Tiban die in de omstreken van Mesdjid-Raja. Overal werden Atjehsche wacht-huizen opgericht om kwaadwilligen te verdrijven. In de IV moekims verkreeg tengkoe di Tirou, door de zwakheid en het verraad van den hoe-loebalang toekoe Tjoet Bantah, eenigen tijd vasten voet; tweemalen werd hij, na de gevangenneming en verbanning van dit hoofd, uit de kloof van Glé Taroem verdreven en ook door onze troepen Lepong gedeeltelijk getuchtigd.

Op de Atjehsche pasar van Olehleh werd een nachtelijke aanval gedaan; twee Atjehers werden bij die gelegenheid gedood en van alles beroofd;

door het volk van Merassa onder aanvoering van toekoe Neq werden de roovers verdreven.

Bij die gelegenheid ontstond onder de Europeesche ingezetenen van Olehleh eene paniek. Velen wilden naar de ter reede liggende schepen vluchten. Daar ik mij juist dien nacht met mijne familie ter plaatse bevond, kwam daaraan gelukkig bijtijds een einde.

Ook ons etablissement te Poeloe-Bras werd aangevallen. Door versterking van den militairen post, tijdige afsluiting van de kust met kruisbooten en het zenden van eene Atjehsche patrouille onder toekoe Njaq Mohamad en eenige politiedienaren onder den djaksa van Olehleh, werden de maraudeurs, afgesneden van de kampongs, door honger gedwongen zich over te geven. De geheele bende, veertig man sterk, viel in onze handen. Van deze roovers, voor den rapat terechtgesteld, werden de hoofdaanleggers ter dood, de overigen tot verbanning of ter arbeidstelling buiten Atjeh veroordeeld.

In September hadden wij door militaire krachtsinspanning en niet minder door Atjehsche medewerking den brand onder den voet, waren ook alle transportwegen en bruggen, niettegenstaande de bezwaren, gereed gekomen en bleef tot aan mijn vertrek uit Atjeh, in Maart 1883, de toestand gunstig. (1)

(1) Een patrouille-weg loopende van Lambaroe over Ketapan-doea, Boekit-Daroï, Biloel en Lampanas naar Anagaloëng

Op de kust hadden middelerwijl ook hoogst belangrijke gebeurtenissen plaats.

Eer ik daarvan spreek, moet ik een oogenblik stilstaan bij een feit, dat in de Atjeh-strijd van groote beteekenis is geworden, ik bedoel de desertie van onze Europeesche soldaten.

Het is een groot bezwaar en ook een groot gevaar dat de kern van ons leger in Indië niet evenals dat der Engelschen, geheel bestaat uit een nationaal element; het zou dan krachtiger, geheel betrouwbaar zijn, complotten als die welke nu en dan hebben plaats gehad, verstandhouding met den inlandschen vijand, verkoop van patronen dit alles zou dan niet meer voorkomen, het inlandsche element dan op hechter wijze geflankeerd zijn. Toch is dit feit van zoo veelvuldige deserties geheel nieuw. Ik schrijf ze toe aan de overprikkeling van den toestand, den invloed van klimaat, afmattenden dienst, jenever, spel, het de krijgstucht ondermijnend politiseeren en het critiseeren der handelingen van de regeering en de bevelvoerende machten.

Te Atjeh en over Atjeh werd altijd te veel gepraat en op onoordeelkundige wijze in de dagbladen geschreven. Niet alleen dat dit onze vijanden vaak ten goede kwam, maar bij onze

werd, onder toezicht van Atjehsche hoofden door Atjehsch werkvolk aangelegd; dit is een van de vele bewijzen, dat er een tijd is geweest, dat door Atjehers krachtig is medegewerkt om den tegenstand, dien wij ondervonden, te keeren.

soldaten verminderde daardoor het ontzag voor de regeering, voor het bestuur en tevens de opgewektheid tot het vervullen van hunnen in zoovele opzichten moeilijken plicht, bij zooveel vreemde elementen niet door vaderlandsliefde of nationalen trots gesteund.

De enkele deserteurs, die ik door Atjehsche of bestuurspolitie heb zien terugbrengen, maakten op mij den indruk van slaapwandelaars, van lieden, die in een roes verkeerden.

Zeker zijn er onder de deserteurs enkele stoutmoedige avonturiers, die hopen onder de Atjehers een rol te spelen, doch de meesten handelen onder den indruk van een kwaden droom, waaruit ze bij de Atjehers zijnde onzacht ontwaken.

Dat deze slechte elementen de uitzonderingen, de goede soldaten regel zijn, bewijst de verontwaardiging, die dergelijke handelingen in de gelederen opwekt en het is zeker, dat hoe meer den goeden militairen geest wordt opgewekt, alles wat dezen ondermijnen kan, bestreden wordt, de desertiekoorts zal afnemen.

Door mij werd in een voorstel de regeering gewezen op de zware diensten, die te Atjeh van het leger gevorderd moesten worden, om de naar vredestoestand strevende politiek te steunen en op dien grond aangetoond, dat voorloopig althans eene betaling en verpleging gelijk aan die, welke in oorlogstijd wordt gegeven, in billijkheid moest worden toegekend.

Het legerbestuur heeft dit voorstel bestreden en het is dan ook niet ingewilligd. Eerst na mijn vertrek is aan dien billijken eisch voldaan.

Het etablissement te Telok-Semawé was voltooid, de assistent-resident was er gevestigd.

De kust van Passangan was gedurende eenigen tijd door de marine voor handel en vischvangst gesloten, om den weerspannigen hoeloebalang, die zich intusschen door kracht van wapenen van Kloempangdoea had meester gemaakt, te noodzaken de hassil te betalen, die voor het eerst in dit jaar door alle overige hoofden van de kuststaten, later ook door Passangan werd voldaan.

Tegelijk met het optreden van den geestelijken strijd in Groot Atjeh, begon in enkele kuststaten een diergelijke beweging. Tengkoé Aweh Getah, de hoofdpriester van Passangan, posteerde zich op de grens van het gebied van den radja van Tjoenda, op de hoogten van Paleuh; met eenige volgelingen, zich orang moslemim noemende, maakte hij eene versterking, heesch de Atjehsche oorlogsvlag en begon van daaruit strooptochten op Semawé te maken.

De maharadja van Semawé kreeg in opdracht de toegangen tot het eiland te bewaken; hem werd daarvoor eene toelage gegeven en eenige trompladers en kruit verstrekt. Nu ontstonden er van tijd tot tijd schermutselingen tusschen de bewakers en indringers; de maharadja, gesteund

door ons garnizoen, slaagde er in de laatsten telkens te verdrijven.

Weldra bleek het dat deze demonstratie moest dienen om een veelomvattend veroveringsplan van Passangan, waarvan de inbezitname van Kloempangdoea het voorspel was geweest, te dekken. Tjoenda, Bajoe, Nizam en Sawang te veroveren, zich verder van de geheele Passeibaai en de verdere Oostkust meester te maken, ons er van te verdrijven, dat was het doel van den heerschzuchtigen en machtigen toekoe Thihiq Semaoen.

Passangan is een van de machtigste en oorlogszuchtigste staten van de Noord-Oostkust. De radja's waren steeds gevaarlijke vasallen van den sultan, die daarom zijne hoeloebalangs op de grenzen had gesteld om hen in toom te houden. Met militaire macht in dat landschap op te treden, daar viel in de gegeven omstandigheden niet aan te denken.

Toekoe Tjihiq, geïnterpelleerd over zijne oorlogstoerusting en de vijandelijke handelingen van tengkoe Aweh Getah, gaf voor zelf geene vijandelijke bedoelingen te koesteren en bereid te zijn de rust te herstellen, mits hem de vrijheid gegeven werd Tjoenda te bezetten, want, zoo gaf hij voor, de radja van Tjoenda heulde met de lieden van Paleuh. Tegelijk rukte hij met zijne krijgers voorwaarts en begon een gedeelte van dat landschap te nemen en te verwoesten. Nu hij het masker had afgeworpen en zich reeds

zeker van de overwinning rekende, nam hij tegenover het bestuur eene uitdagende houding aan; langer dralen ware thans gevaarlijk geweest. Men wist nu waar men zich aan te houden had, er kon dus gehandeld worden.

De vroegere hoeloebalangs van den sultan, de hoofden van Tjoenda, Bajoe, Nizam, Sawang, Telok-Semawé en de uit zijn gebied verdreven radja van Kloempangdoea werden bijeengeroepen. Deze verklaarden zich bereid om met den steun van het bestuur Passangan te bestrijden, Kloempangdoea te heroveren, de hoogten van Paleuh van vijanden te zuiveren en zich verder geheel te gedragen als trouwe hoeloebalangs van het gezag te Kota-Radja.

Krachtig gesteund door de marine, door het bestuur voorzien van oorlogsbehoeften en leeftocht, ondernamen deze hoofden, onder de opperleiding van den energieken assistent-resident van de N.- en O.-kust den zwaren strijd die, na veel inspanning, eindigde met de bereiking van het doel, dat men zich had voorgesteld en in de volkomen onderwerping van toekoe Tjihiq Semaoen.

De geheele kust was van vijandelijk volk gezuiverd en de assistent-resident kon weldra in persoon zich daarheen begeven om in eene samenwerking met toekoe Tjihiq Semaoen de voorwaarden zijner onderwerping vast te stellen.

Hierdoor was eene vijandelijke beweging gestuit, die ook voor onze bezittingen te Tamiang,

Langkat en Deli gevaarlijke gevolgen had kunnen hebben.

Groot was de indruk, die deze uitkomst langs de geheele kust en ook te Kota-Radja, op de Atjehsche hoofden teweeg bracht. Met Atjehsche hulptroepen, onder Nederlandsche vlag strijdende, was een machtig vazal gedwongen het gezag te erkennen van het in des sultans plaats te Kota-Radja gevestigde Nederlandsch bestuur.

Kort daarop werd ook, door de bemoeienis van den controleur en met hulp van den radja van Edi, toekoe Lamkota weder in zijn gezag te Simpang Olim hersteld.

De geestelijke partij te Batoe-Iliq kon het den radja toekoe Tjihiq Boegis niet vergeven dat hij gezwicht was voor het Nederlandsch gezag, dat hij, toen de kust eenigen tijd door de marine gesloten was geweest, de van hem gevorderde boete betaald en zich naar Kota-Radja had begeben om vergiffenis voor zijn verzet te vragen. Zij moest toonen wie de baas was in Samalanga; de moslemins, die nog niet lang geleden zegevierend onze macht hadden weerstreefd dan wel toekoe Tjihiq, die zich had onderworpen.

In vereeniging met hulptroepen van toekoe Perdan van Boeilango en van eenige Merdoeërs, sloegen de eersten onverwachts het beleg voor onze sterkte te Samalanga, die zij met loopgraven insloten, meer en meer naderden en in het

nauw brachten. Na heldhaftige verdediging van eenige weken, gelukte het den militairen kommandant, geholpen door eene landingsdivisie van de tot steun van ons fort aldaar gestationeerde marine, den vijand uit zijne loopgraven te verdrijven en geheel te verslaan. Aan toekoe Tjihiq, die gedurende het beleg eene lijdelijke houding had aangenomen, hoewel hij den vijand de gelegenheid niet gegeven had zich op den linkeroever der rivier te vestigen, werd nu gelast door zijn volk de loopgraven te doen vullen en het terrein in den omtrek van de versterking van boom- en struikgewas te zuiveren over eene uitgestrektheid van 500 M.

Door de mislukking van dezen aanslag en de houding van toekoe Tjihiq verbitterd, drong nu de vijand in zijn gebied, alle kampongs verwoestende en hem na langdurigen en hevigen strijd verplichtende onze hulp in te roepen. Die hulp werd verleend. De maharadja van Telok Semawé bood zich aan met zijn volk toekoe Tjihiq te steunen. Van de reede en van uit het fort werd krachtig medegewerkt om den vijand te verdrijven. Toekoe Tjihiq kon nu weer aanvallend optreden; hij dreef zijne tegenstanders op de vlucht, nam en raseerde Batoe-Iliq en wreekte alzoo met onzen bijstand het échec, vroeger aldaar geleden. In hem hadden wij thans een bondgenoot, wiens belang het bleef zich bij ons bestuur aan te sluiten.

Ook deze gebeurtenis droeg veel bij om den tegenstand in Groot Atjeh te breken, de erkenning van ons gezag te bevorderen.

Op de Westkust waren eenige staatjes, alwaar de wettige, ons gezag erkennende, hoofden hersteld werden, weder het mikpunt geworden van vijandelijke handelingen, blijkbaar verwekt door belanghebbenden in den peperhandel.

De handel op Atjeh zoekt ten allen tijde voordeel in verdeeldheid, hier hoofden steunende en zich dien steun duur latende betalen, ginds uitbreiding van gezag, zij het ook ten koste van wettige hoofden, aanmoedigende, al naarmate er kans bestaat om de meeste peperladingen op de voordeeligste voorwaarden te verkrijgen en concurrenten den loef af te steken. Het intreden van een ordelijken en wettelijken toestand wordt door vele in dien handel betrokken personen als niet gewenscht beschouwd.

Door medewerking van den radja van Rigas en den door het bestuur in verband met de volkskeuze aangestelden hoeloebalang van Melaboe, werden de bestuursvijanden verdrongen en kon de rust worden hersteld.

Een dezer vijanden was toekoe Imam Moeda van Tenom, die zich reeds van het aan Melaboe grenzende Boeboen had meester gemaakt, waar hij een versterkt pakhuis had opgericht. Met de in de Melaboesche bovenlanden gevestigde hoofden en priesters, organiseerde hij aanvallen zoowel

tegen onze militaire vestiging als tegen toekoe Abas, den ons getrouwen hoeloebalang, in de hoop van zoo onze post mocht worden veroverd of verlaten, alle verdere contrôle in zijne buurt opgeheven te zien en van de betere haven van Melaboe meester te kunnen worden.

Die aanvallen werden afgeslagen, maar daar ze telkens weder herhaald werden en de vertoogen bij toekoe Imam ingebracht niet baatten, werd besloten hem uit Boeboen te verjagen, het wettige hoofd daar weder aan te stellen en op die wijze de rust in Melaboe te verzekeren.

Een oorlogsschip, waarop zich de assistent-resident van de Westkust met eene sterke, gewapende politiemacht bevond, vertrok naar Boeboen. Eerst werd nog getracht tot eene regeling te komen met toekoe Iman Moeda, onder bedreiging dat, zoo hij zijne vijandige handelingen niet staakte en zich niet onderwierp aan de voorschriften van het contract, zijne bezittingen in het onwettig door hem bezette landschap zouden worden verbeurd verklaard. Geen voldoende antwoord ontvangen hebbende, trokken van de landzijde de hoofden van Melaboe met hulptroepen Boeboen binnen, terwijl de gewapende politiedienaren debarkeerden en, door de sloepen van het oorlogsschip gesteund, na eene schermutseling de versterkte woning en pakhuizen van toekoe Imam, die, gedeeltelijk met petroleum gevuld, door het daarop gerichte vuur reeds in brand

stonden, genomen en eenige wapens, waaronder twee lillas, veroverd werden. Toekoe Iman Moeda vluchtte naar het binnenland.

Het hoofd van Boeboen werd in zijne waardigheid hersteld.

De kust van Tenom bleef bewaakt door een oorlogsschip en de rust keerde in Melaboe terug.

Bij mijn vertrek van Atjeh was de maatregel om de kust van Tenom te bewaken niet ingetrokken. Of dit later geschiedde weet ik niet; zeker is het dat, zoo er tijdens het stranden van de *Nisero* een oorlogsschip voor Tenom was geweest, de stranding wellicht niet, de gevangenneming van het scheepsvolk zeker wel had kunnen worden voorkomen.

Ten einde eene voldoende pressie op de kwaadgezinden te kunnen uitoefenen, eene genoegzame bescherming aan de wettige ons bestuur erkennende en zich daarbij aansluitende hoofden te kunnen verleen, was ik gedurende het hiervoren beschreven tijdvak verplicht in zekere mate toe te passen de vroeger bedoelde, door commissarissen en later nog eens door mij als gouverneur voorgestelde scheepvaartregeling. Alleen op de door ons bezette punten mochten schepen onder onze contrôle lossen en laden; daarbuiten alleen met speciale vergunning van het bestuur en onder toezicht van de marine. (1) Een van de voor-

(1) De Atjeh-leverantie voor de levering van voedingsmiddelen aan de militaire macht, heeft in haren dienst verscheidene stoom-

naamste bronnen van inkomsten voor de hoofden in Atjeh is de opium. De verkoop levert groote winsten op en zonder opium geen werkvolk in de pepertuinen. Het is ook een oorlogsmiddel,

schepen varende tusschen Olehleh en Penang die op geregelde tijden onze posten op de kust van Atjeh bezoeken.

Met deze stoomschepen wordt ook, buiten den leverantiedienst, op de kust handel gedreven. Atjehers en andere Oosterlingen maken van die scheepsgelegenheid druk gebruik.

Dat dus eene scherpe contrôle op die schepen noodzakelijk is, ten einde te voorkomen dat de passagiers oorlogscontrabande binnensmokkelen of dat daarmede vijanden worden overgevoerd, ligt voor de hand.

Deze stoomschepen nu voeren tijdens mijne komst in Atjeh allen onder Engelsche vlag.

Dat visitatie en contrôle over scheepsvolk en passagiers uit den aard der zaak moeilijker zijn op schepen onder vreemde vlag, dat daarbij meer formaliteiten in acht moeten genomen worden, die dikwerf oorzaak zijn dat onregelmatigheden niet kunnen worden ontdekt of tegengegaan, behoeft wel geen nader betoog.

Het kwam mij, in het belang van onze politiek, van het toezicht en de contrôle, wenschelijk voor, dat de schepen van *onzen* aannemer onder Nederlandsche vlag zouden varen, natuurlijk zonder daarvoor aan de betaling der kosten onderworpen te worden, die in andere gedeelten van Nederlandsch-Indië worden geëischt, om door vlagsverandering in het voorrecht te deelen van de kustvaart te mogen uitoefenen.

Immers volgens het Atjeh-traktaat van 1872, deelen de Engelsche schepen daár in dezelfde voorrechten die aan de Nederlandsche worden toegekend.

De aannemers zouden dus Nederlandsche of Engelsche schepen kunnen inhuren maar, zoo juilde mijn voorstel aan de regeering, in ieder geval de Nederlandsche vlag moeten bezigen voor de uitoefening van hun bedrijf.

Dit voorstel werd door het legerbestuur bestreden; het marine-departement daarentegen ondersteunde het. Na mijn vertrek werd de maatregel toegepast en nu was het gevolg daarvan, dat eene nieuwe combinatie voor de leverantie ontstond, waardoor

want zonder opium geen krijgsknechten. Door dit toezicht op de kust, kon beter dan vroeger de opiuminvoer gecontrôleerd worden. Om die contrôle nog meer te verzekeren en tevens eene regeling te hebben, waardoor eene belasting op den invoer, zooals door mij was voorgesteld, later zou kunnen worden toegepast, werd in overleg met de hoofden, de volgende maatregel genomen.

Maandelijks werd door het hoofd van iedere kuststaat, door tusschenkomst van den betrokken besturenden ambtenaar, de aanvraag gedaan van de voor zijn gebied benoodigde opium. Deze aanvraag, op mijn bureau gecontrôleerd en geregistreerd (ze moest verband houden met de jaarlijksche, in verhouding tot de bevolkingssterkte geraamde behoefte) werd, na door mij geteekend te zijn, teruggezonden en dan gewoonlijk door het hoofd aan een op zijn pasar wonend handelaar verkocht, die met dat stuk te Penang, na bekomen consent van den Nederlandschen consul aldaar, de opium kon laten koopen, verschepen en verder plaatselijk verhandelen. Alleen opium door zulk een stuk gedekt mocht worden ingevoerd.

Nu lag het in de rede dat ieder hoofd er belang

de uittredende Penangsche compagnons, door de voor onze belangen betere waarborgen aanbiedende Ned. handelsmaatschappij werden vervangen.

Zoolang oorlogshandelingen in Atjeh plaats hebben, is het wenschelijk dat de Atjeh-leverantie in handen blijft van landgenooten. Zij had nimmer aan vreemden moeten overgelaten zijn.

bij had, dat bij zijne naburen niet meer opium werd ingevoerd, dan voor plaatselijk gebruik noodig was, omdat bij meerderen invoer *zijn* handel kon benadeeld worden. De strijdige belangen en de onderlinge afgunst waren een middel van controle op clandestinen invoer van opium. Weigering of aanhouding van licentiën was een gevoelige straf.

Tot betaling van een recht per kist of per licentie waren de hoofden geneigd. Dat recht zou aan de regeering eene inkomst van eenige tonnen gouds verzekeren. Desbetreffende voorstellen werden door mij gedaan, maar de daarover gevoerde correspondentie heeft gedurende mijn bestuur niet tot eene beslissing geleid.

De bovengenoemde maatregelen werkten intuschen uitstekend, waren voor den eerlijken handel geen beletsel, werden door de wettige hoofden toegejuicht en gaven aanleiding tot eene bespreking en voorloopige overeenkomst met de hoofden van de federaties Gighen en Pedir, die, ware zij definitief tot stand gekomen en gehandhaafd, op den gang van zaken gunstig gewerkt en de pacificatie van Groot Atjeh verzekerd zouden hebben.

De politieke toestand dezer federaties toch, die in onmiddellijke aanraking met Groot Atjeh staan, oefent daar een overwegenden invloed uit.

De sultans van Atjeh, door huwelijken met de hoofden van die twee machtige federaties verwant, hebben er altijd naar gestreefd om door

doeltreffende regelingen de leiding van den gang van zaken in Pedir en Gighen in handen te hebben om daardoor den toestand te kunnen beheerschen; hierdoor ook werd de steun des sultans door deze steeds ijverzuchtige, elkander in macht nabij komende federaties gezocht en door dien steun, naar gelang van omstandigheden nu hier dan daar meer te doen gevoelen, kon het gewenschte evenwicht behouden worden.

Pedir, sterk bevolkt, maar minder vruchtbaar, levert aan de overige staatjes de werkkrachten voor de pepertuinen. Gighen, niet minder bevolkt, is de rijstschuur van Atjeh. De beste haven op dit gedeelte der kust is de monding der Pedir-rivier te Segli.

Het terrein aan die monding was sultansgrond, tanah waqf; het werd aan de landzijde bewaakt door de kampong Lang, waar een hoeloebalang van den sultan met den titel van toekoe Ri het bevel voerde. Op het terrein aan den rechteroever van de monding was de handelsplaats van Gighen, links die van Pedir gelegen.

Eenmaal 's jaars kwam de sultan te Segli om schatting te innen en bestaande geschillen te regelen. Toekoe Ri met zijne bevolking moest hem dan tot lijfwacht dienen. Eenige jaren vóór onze komst was in dien toestand verandering gekomen. De kampong Lang was door Pedir in bezit genomen, de Gighensche handelsplaats opgeheven, Pedir was meester ge-

worden van de riviermonding en van het sultans-terrein.

Vandaar voortdurende strijd tusschen Pedir en Gighen, vandaar de pogingen van de zijde van Gighen bij onze komst, om met ons bestuur op goeden voet te komen.

Generaal Van Swieten zag al dadelijk het gewicht in om het rijke, machtige Gighen voor ons te winnen. Generaal Van der Heijden poogde om dezelfde reden de veten tusschen de beide federaties bij te leggen en besliste dat kampong Lang aan Gighen zou worden afgestaan; Pedir heeft echter aan die beslissing geen gevolg gegeven.

Toen ik goed op de hoogte der zaken was, besloot ik in December 1882 naar Segli te gaan om, ingevolge verzoek der hoofden en op hunne verzekering, dat mijne beslissing door hen zou worden beschouwd als gegeven door het gezag der in de plaats van dat van hun vroegeren sultan was getreden, te trachten eene regeling te treffen die tegelijk de Atjehsche hoofden voldoen en onze politieke positie versterken kon.

Te Segli gekomen, had ik achtereenvolgens eene ontmoeting met de voornaamste hoofden van de beide federaties, waarvan de meesten, vooral die uit de bovenlanden, met ons bestuur in het geheel nog geene aanraking hadden gehad. Vooraf had ik de te treffen regeling met de hoofden van Groot Atjeh, waarvan enkelen mij vergezelden,

besproken, omdat ik er prijs op stelde van hunne instemming en steun verzekerd te zijn.

In eene feestelijk versierde loods, buiten onze versterking, ter plaatse waar die van den sultan placht te staan opgericht, wachtten mij een paar dagen later de vergaderde hoofden met een talrijk gewapend gevolg op. Toen ik op den voor mij bestemden zetel plaats had genomen, werd door een der hoofden aan de verzamelde menigte medegedeeld, dat alle vergaderde radjas en hoeloebalangs in mij erkenden den plaatsvervanger van den sultan en de beslissingen in overleg met hen vastgesteld, zouden moeten worden geëerbiedigd als sultansbevelen.

Die beslissingen nu waren de volgende :

Segli en kampong Lang werden weer tanah waqf, behoorende aan het bestuur te Kota-Radja; de tegenwoordige toekoe Ri werd als gouvernements-hoeloebalang in kampong Lang met het bestuur belast. Aan den rechteroever, bij de monding der Pedir-rivier, zou weder een Gighensche handelsplaats worden opgericht, de Pedirsche zou aan den linkeroever blijven. Alle hoeloebalangs van de federatie zouden op de beide handelsplaatsen hunne agenten hebben, die onder bestuurstoezicht zouden waken voor de handelsbelangen van de respectieve landschappen en het innen van de rechten voor de verschillende hoofden.

De opium voor ieder hoeloebalangschap noodig zou door tusschenkomst van het bestuur worden

verstrekt, de hoofden waren geneigd daarvoor een recht te betalen; de opbrengst hiervan en die van de hassil zou voldoende kunnen zijn om de uitgaven voor het kusttoezicht te dekken.

Segli zou de eenige haven zijn voor de beide federaties, de produkten zouden daar aangevoerd en verscheept worden.

Het hoofd van de federatie Gighen, tengkoe Bintara Kemangan, zou nabij ons fort eene woning voor hem en zijn gezin bouwen als waarborg zijner goede bedoelingen. Het hoofd van de federatie Pedir, toekoe Pakih Soleiman, woont niet ver van daar in de kampong Pisang en zou daar blijven wonen.

Toekoe Ri zou onder bescherming staan van de hoofden van Gighen.

Het terrein waar de handelsplaats van Gighen en de woning van Bintara Kemangan gebouwd zouden worden werd uitgekozen en aldaar een merkteeken geplaatst.

De hoofden van Gighen verbonden zich het maraudeeren in Groot Atjeh tegen te gaan en het daarheen te leiden dat de troonpretendent en de overige nog weerspannige hoofden zich onderwierpen.

Door de hoeloebalangs van Endjoeng, Ajer-Leboe, Merdoo en Panteh-radja werden nog verschillende zaken van huishoudelijken aard aan mijne beslissing onderworpen. Deze vergaderingen te Segli, die verscheiden dagen duurden en die,

niettegenstaande ze door een menigte volgens Atjehsche gewoonte zwaar gewapende lieden werden bijgewoond, terwijl ik van mijn kant geen ander geleide had dan eenige hoofden van Groot Atjeh, liepen in volmaakte orde af.

Vermelding verdient dat het hoofd van Pantehradja een verzoek om vergunning tot ontginning van bosschen op de grenzen van zijne nederzetting gelegen, vergezeld deed gaan van een in gele zijde gewikkeld wapen, als teeken van hulde, zooals tijdens het sultansbestuur gebruikelijk was.

In Pagar-Ajer was een nachtelijke patrouille onder aanvoering van Panglima Tiban onverwachts door eene bende aangevallen. Dit had alleen kunnen plaats hebben omdat de Kawal en andere hoofden van die kampong niet behoorlijk voor den hun opgedragen wachtdienst hadden gezorgd.

Tijdens het sultansbestuur bestonden dienaangaande zeer strenge bepalingen, die in het belang van de veiligheid ook thans moesten worden gehandhaafd. Op advies van de Atjehsche hoofden werd op de nalatigen de straf toegepast in den officieelen vorm zooals vroeger onder den sultan gebruikelijk was.

In het boetekleed van den schuldige, die erkent den doodstraf te verdienen, kwamen de overtreders bekentenis van hun verzuim afleggen en genade afsmeeken, waarna als straf eene belangrijke geldboete werd opgelegd.

Een geschil omtrent het recht tot exploitatie van een verafgelegene vogelnestgrot was tusschen twee hoofden in de IV moekims ontstaan en werd aan mijne beslissing onderworpen.

In afwachting dat het onderzoek zou zijn afge-loopen, droeg ik aan eene Atjehsche commissie op de ingezamelde vogelnestjes in ontvangst te nemen en bij den assistent-resident te bezorgen, die ze zou doen verkoopen, ten einde later het bedrag aan den rechtmatigen eigenaar ter hand te stellen.

Hieraan werd gevolg gegeven, terwijl partijen aanboden het recht, dat vroeger van de opbrengst der vogelnestjes aan den sultan werd betaald, thans aan het bestuur uit te keeren.

Ook bij andere gelegenheden bleek mij uit het in acht nemen van de gebruikelijke officieele eerbiedsvormen, dat meer en meer bij de Atjehers eene neiging ontstond, om het Nederlandsche bestuurshoofd te huldigen als hun sultan.

Bij mijn terugkeer te Kota-Radja werd ik door de Atjehsche hoofden gecompimenteerd en kwam toekoe Moeda Daoud van Selimoen, daartoe door de betrekkingen van panglima Polim gemachtigd, mij vergunning vragen te Kroeng-raja pepertuinen aan te leggen, ten einde op die wijze den terugkeer aldaar van radja Koeala, zoon van Polim, diens wettigen opvolger voor het panglimaschap in de XXII moekims, voor te bereiden.

Alles duidde op een vredelievende oplossing van de Atjeh-kwestie. Tot aan mijn vertrek werd de rust nu niet meer verstoord en met het volste recht mocht ik bij het verlaten van Atjeh de verwachting koesteren dat, zoo de aangevangene organisatie van het voormalige Atjehsche sultanaat op dezen voet werd voortgezet, ons gezag er meer en meer zou worden bevestigd.

Deze waren de uitkomsten aanvankelijk na groote inspanning verkregen; daarop voort te bouwen was voor mij niet weggelegd.

Op ééne voorwaarde slechts kan zulk een taak worden ondernomen en voortgezet. Die voorwaarde is deze, dat den gouverneur van Atjeh volle vrijheid van handelen verleend en hij door onbeperkt vertrouwen van de regeering gesteund worde. Ontstaat er verschil van zienswijze tusschen haar en hem die met die taak is belast, hoe zacht ook geformuleerd — en hieronder wensch ik zelfs elke kleine weifeling in dat onbeperkt vertrouwen te begrijpen — dan is de onmisbare vrijheid van handelen te niet gedaan; dan blijft, omdat gezagseerbiediging van 's Konings vertegenwoordiger in Indië een plicht is die geen staatsdienaar, wie hij ook zijn moge, uit het oog mag verliezen, niets over dan plaats te maken voor een vervanger, die in alles volkomen vertrouwen genietende, met meer vrucht kan werkzaam zijn.

IV.

Hoe komt het, dat bijna onmiddellijk na mijn vertrek de toestand geheel veranderd en zóó gevaarlijk is geworden, dat onverwijd een versterking van een bataljon soldaten moest worden aangevraagd; dat aan de hoofden alle vertrouwen ontzegd werd en deze dan ook de een voor, de ander na zich bij de vijandelijke partij aansloten; dat vivres-transporten met duizend man en artillerie geëscorteerd moesten worden en zulk een indrukwekkende troepenmacht nog vaak met verlies werd teruggeslagen; dat de communicatie tusschen posten werd afgesneden; dat zelfs wegen waar het vroeger zoo veilig was dat dames zonder geleide er in hare dos à dos of paniers langs reden, thans door troepenafdeelingen moesten worden opgehouden; dat, terwijl ik tot onze uiterste posten mij vaak alleen met een der controleurs, nooit met meer dan met een achttal kavaleristen als escorte begeven heb, mijn opvolger slechts door een talrijke troepenmacht omgeven daarheen kon gaan, terwijl hij onderweg beschooten werd?

Ik kan het niet beoordeelen; ik was er niet; de omstandigheden zijn mij niet bekend en de in couranten voorkomende berichten van correspondenten, geven voor het vormen van een juist oordeel geen voldoende licht.

Dat in Atjeh met geduld en overleg, met goede

organisatie en politiek beleid, gesteund door daarmede verband houdende krachtigen militairen bijstand te land en ter zee, een Atjehsch bestuur kan gevormd worden, hetwelk onder onze vlag in staat wordt gesteld de orde te handhaven, dit meen ik te hebben bewezen; dat door vernieuwd militair agressief optreden hetzelfde zou kunnen worden verkregen, daarvoor is het bewijs nog ver te zoeken. Men kan niet wel afgaan op de resultaten, die men tot dusver daardoor meent verkregen te hebben.

Voorzeker, de krijgsgeschiedenis van Atjeh is eene roemvolle bladzijde in het gulden boek van onze fastes militaires; maar om de politieke uitkomsten onzer overwinningen naar waarde te schatten, zullen wij moeten wachten tot Atjehsche geschiedschrijvers ons daaromtrent hunne indrukken zullen hebben medegedeeld.

De plannen voor verderen oorlog zijn hoogst onbestemd, de middelen daartoe moeilijk te vinden.

De geschiedenis leerde ons hoe raadzaam het volgen is van den bovenomschreven politieken weg; onze bittere ervaring in Atjeh heeft hare wijze les maar al te duidelijk gerechtvaardigd.

De voorbeelden van elders moeten ons den anderen weg doen wantrouwen, ook al had de dure ondervinding ons niet reeds geleerd hoe weinig daarvan thans te verwachten is.

Maar de militaire concentratie van dit oogenblik, kan zij ons tot het doel leiden?

Voorzeker; mits met gelijktijdige toepassing eener actieve opbouwende politiek, vooral met gelijktijdige regeling van den toestand op de kust, en wel zoodanig, dat wij deze beheerschen, hetgeen geschieden kan zonder groote opofferingen onzerzijds. Langs dien weg *moeten* wij er komen.

Wij zijn in het bezit van het voormalige sultansterrein, de Mesdjid-Raja; volgens Atjehsche begrippen behoeven wij, om als souverein erkend te worden niet meer terrein te bezetten, mits wij het bestuur zóó organiseeren dat de wettige hoofden de hun toekomende plaats innemen en onder ons oppergezag en onze leiding het bestuur uitoefenen.

Door die positie en door gezagsuitoefening op de kuststaten, op de wijze hierboven omschreven, zal dan de macht, het gezag en het prestige verkregen worden om een geregeld, van onzen steun afhankelijk Atjehsch bestuur in de ons omringende sagi's te vestigen, en met toekenning van voldoende inkomsten aan de voornaamste hoofden in Groot Atjeh zullen dan de vijandelijke benden geweerd worden.

Door verder terugtrekken kan dit doel niet bereikt worden. Daarvoor zijn wij trouwens reeds te ver gekomen. Daarvoor is het te laat en om uit onze huidige stelling de Atjehers te verdrijven en door Chineezzen of Javanen te vervangen, dit zou een bewijs zijn van politieke machteloosheid

tegenover de geheele bevolking van onzen archipel, gevaarlijker dan militaire terugtocht.

Door hetgeen hij tot zich trekt, niet door hetgeen hij afstoot wordt de macht van den kolonialen beheerscher bepaald.

Wij hebben te Atjeh fouten begaan; wij hebben zonder acht te slaan op de lessen der geschiedenis en zonder met onze middelen en andere belangen in Indië rekening te houden, eene militaire verovering beproefd in plaats van, na de inname van de Kraton, den steun te zoeken en te winnen van een Atjehsche partij; niet het minst door, toen deze later verkregen was, uit ongeduld weer naar alle zijden van ons af te slaan.

Die fouten kunnen en moeten hersteld worden door politiek beleid; door schrandere en doeltreffende organisatie en door krachtigen steun van de militaire macht, die — ze heeft het altijd bewezen — tot het onmogelijke zelfs bereid, hoe zwaar de taak ook zij, steeds wat noodig is zal doen.

Op deze wijze, maar ook zóó alleen, kan het vertrouwen in onze bestuurskracht, waar het allereerst op aankomt, terugkeeren en het vooruitzicht worden geopend, dat de Atjeh-post op de begrooting tot eene voor Nederlandsche en Indische belangen minder gevaarlijke proportie wordt teruggebracht.

Gedrukt bij GEBR. BELINFANTE, voorh.: A. D. SCHINKEL.

